

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOM. KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

NYOLCZADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST, 1887.

3 13602

TARTALOM.

- I. szám. Montesquieu elmélete. Schvarcz Gyulától.
- II. » Fegyházi tanulmányok. I. Illavai fegyház. Tóth Lőrincz-től.
- III. » A szerzői jogról szóló törvény. (XVI. t.-cz.) Apáthy István-től.
- IV. » További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. Schvarcz Gyulától.
- V. » Okirati bizonyítás a középkori magyar perjogban. Hajnik Imré-től.
- VI. » Melyik görög állam közelítette meg a képviseleti rendszer alap gondolatát. Schvarcz Gyulától.
- VII. » A népoktatás hazánkban 1869—1884. Láng Lajos-tól.
- VIII. » Emlékezések a nemzetközi börtönügyi congressusra Rómában 1885. (nov. 16—24.) Tóth Lőrincz-től.
- IX. » Gondolatszabadság és Ódon tömeguralom. Schvarcz Gyulától.
- X. » A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához. Schvarcz Gyulától.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

VIII. KÖTET. X. SZÁM.

A KÉT UTÓBBI ÉVTIZED

ÁLLAMFORMATANI

IRODALMÁNAK KRITIKAI

MÉLTATÁSÁHOZ.

SCHVARCZ GYULA

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály 1886. október 4-diki ülésén.)

Ára 50 kr.

BUDAPEST, 1887.

A KÉT UTÓBBI ÉVTIZED

ÁLLAMFORMATANI

IRODALMÁNAK KRITIKAI

MÉLTATÁSÁHOZ.

SCHVARCZ GYULA,

I. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály október 4-diki ülésén.)

BUDAPEST, 1887.

KIADJA A M. TUD. AKADEÉMIA.

Az államformákról szóló tan gyakorlati horderejét mi sem világítja meg oly élesen, mint egyfelől a nemzetek államjogi irodalmában hangadó gondolkodók, rendszeres, másfelől pedig az intéző államférfiak alkalmilagos nyilatkozatai az egyes államformák természetének követelményeiről. Nem hivatkozom azon kiáltványokra, a melyekben európai fejedelmek az 1791-diki francia alkotmány ellen tiltakoztak, mert a király föleskettetését egy ily alkotmányra összeférhetlennek tartották a monarchiai államformával. Oly tanúságokra utalok, a melyeket a saját magunk nemzedéke békés időben nyert a jelenkortól. Ime, — míg a velünk rokonabb, szárazföldi viszonyok közepette nem hiányzottak, a harmadik francia köztársaság alkotmánytörvényeinek megvitatása alkalmából, különben tekintélyes fölszóllások úgy a szósze­kről mint a szakirodalomban, a melyek az összes birósági állomásoknak tömeges választások által való betöltését, szintúgy mint a Jefferson iskolájának követői az Egyesült-Államokban a demokrácia és a köztársasági államforma nevében követelték: addig, másfelől Angliában a parlament alsóháza bizalma letéteményesének, a cabinetnek egyre táguló jogkörét szemben a korona legsajátlagosabb, hogy úgy mondjam, a király személyéhez fűződő praerogatívájával szemben, azon kifakadással vélték már emberöltők óta visszaterelhetni jelentékeny államférfiak, hogy »hisz ez már valóságos megsemmisítése a monarchikus elvnek, és egyenesen belevisz a köztársaságba!« — és Bismarck herczeg tán egy államjogi fejtegetése által sem kötötte le még annyira az európai magasabb értelmiség figyelmét, egy államjogi fejtegetése által sem hozta annyira soha még erkölcsi kényszerhelyzetbe a német birodalmi gyűlés összes pártjait és töredékeit, mint midőn egy új, vagy legalább

is még kevésbbé ismert meghatározást kísérlett meg a monarchiai államformáról. Ne csodálkozzunk tehát, ha az államformák tanához, messze túl a szaktudomány keretén, a tágabb körhöz szőllő publicistika terén is nem csekély érdeklődés fűződik napjainkban; és már ezen indokból sem tartom időszerületlennek egy kritikai pillantást vetni a két utóbbi évtized államformatani mozgalmaira; az elméleti buvárlat terén pedig, — mely amúgy sem érezheti magát lekötve, kivált egy tudományos akadémiában, merőben időszerűségi tekintetek által, — a kritikai foglalkozás e mozgalmakkal, bőségesen kamatoztatható tanulságokat ígér, a mennyiben ma már inkább mint valaha egy általános államtudományi munkának becsét első sorban azon alaposság szabja meg, a melylyel szerző az államformák tanát tárgyalja.

Éppen nem titkolják az államtudósok, hogy egészben véve az államformák tana korántsem tett még az utóbbi időben sem oly haladást, mint a minőt a tudomány érdeke, párhuzamban pl. a jogtudomány, meg a közgazdaságtan egyes ágainak rendkívüli tökélyesedésével; méltán megvárhatna. Nagyon jellemző e részben azon őszinte vallomás, a melyet Dufau tesz »La République et la Monarchie« című munkájában. »Napjainkban — úgymond ő — még föl kell találnunk az államformák helyes osztályozását, és még előbb ugyancsak meg kell vitatnunk, hogy minő elnevezés, minő műszó illik rá tulajdonkép minden egyes államformára.«¹⁾

Dufau e nyilatkozata óta évtizedek múltak el, ámde daczára a szakirodalmi termelés meglehetősen bőségének, ma sem állunk az államformák tanának dolgában sokkal előbbre még. De nem is igen állhatnánk e tekintetben jobban, mint a hogy tényleg állunk, mindaddig, míg az államtudomány le nem győzi azon hagyományos nagy akadályokat, a melyek az államformák tanának tüzetes művelőire mindeddig ránehezdednek.

¹⁾ La République et la Monarchie, Introd. 12. kv. 1. Hasonl. össze Hip. Passy »Des formes de gouvernement et des lois qui les régissent« című munk. Chap. 1: »Cela est vrai — teszi hozzá Passy — et il importe de ne laisser subsister aucun doute sur le sens qui, dans le cours de ce travail, demeurera attaché a un mot qui, jusqu'ici, a donné lieu à des interprétations fort diverses.

Ezen akadályok két mozzanatban tetőznek. Elsőben is Aristoteles államformáinak kritikátlan cultusában és azután úgy az alkotmánytörténelmi, mint a jelenlegi államélet egybe-hasonlító alkotmánytanának megdőböntőleg gyakori elhanyagolásában. Máshelyütt foglalkozom Aristoteles államformáinak beható bírálatával.¹⁾ Itt csak arra fektetek súlyt, hogy Aristoteles Πολιτικά című nyolcz könyvének szövege oly megromlott állapotban szállott korunkra, hogy az a hangya-szorgalmú philologok éleselmű szövegjavítási fáradozásai daczára, megütközést kell hogy keltsen az elfogulatlan államtudományi kritika szemében; s hogy Aristotelesnek ránk szállott szövege az általa föllállított hat államformáról nem hirdet egy egységes, önmagában bevégzett, rendszeresen következetes elméletet, hanem a munka egyes szakaszaiban oly meghatározásokat ad és oly fejtegetéseket ereszt külön-külön az egyes államformákról — βασιλεία, ἀριστοκρατία, πολιτεία, τυραννίς, ὀλιγαρχία, δημοκρατία, — valamint e hat államforma alfajairól, árnyalatairól is, a mely meghatározások egymással sok tekintetben ki nem egészülnek, és a mely fejtegetések egymásnak gyakran egyenesen ellentmondanak vagy pedig egymást legalább is értéktelenné teszik. Súlyt kívánok fektetni egyébként arra is, hogy Aristoteles ezen államformái alá még a vele egykorú görög államszervezetek nagy részét sem lehetne besorozni, holott Európa alkotmánytörténelmi fejlődése oly államszervezeteket hozott létre, a római birodalom rombadőlté óta főleg, a minőket egyetlen egy gondolat sem árnyékol előre Aristoteles egész Πολιτικά-jában, de még egyetlen egy szervezettani adat sem, az ő 158 államról szóló félig-meddig alkotmánytörténelmi munkájának töredékeiben.²⁾ És ez még nem minden. Az egyes államformák természetének fejtegetésében is Aristoteles oly tantételeket rak le alapúl, a mely

¹⁾ L. »Die Staatsformenlehre des Aristoteles und unsere moderne Staatslehre« című értekezésemet az »Elemente der Politik« című művemben, és az előzót a »Politika elemei« című magyar munkámban.

²⁾ L. i. művemet és Oncken »Die Staatsl. d. Aristoteles.« Villemain miniszter korában azon fáradozott, hogy Aristoteles ezen elveszett művét arab fordításban valahol Algírban föltaláltassa, de siker nélkül. A legújabbban fölfedezett, Athenére vonatkozó töredékek értéke még meglehetősen kétes.

tantételek teljességgel hasznavehetlenné teszik a XIX. század államéletének államformatani látkörével szemben úgy azon műszókat, a melyeket ő az egyes államformák fogalmának megjelölésére használ, mint azon fogalmak értékesíthetési esélyeit, a melyek kizárólag képezik az ő államformatani eszmekörét. Így a királyság az ő elmélete szerint csak akkor ér valamit, ha az választó-királyság, az öröklésen nem nyugvó, vagy mint mondani szoktuk, az örökös monarchiát ő oly veszedelmes alakzatiasságnak tartja, a melyet határozottan elítél.¹⁾ Különbséget tesz ugyan az oly monarchia közt, a mely törvényszerű, meg az oly monarchia közt, a mely csak az uralkodó akaratának korlátlanágát ismeri el a maga létjogául: ámde a törvényszerű monarchiát — *κατὰ νόμον* és *κατὰ νόμους* — csak oda határozza meg, miszerint az a legfőbb hatalom elnyerésének törvények által megállapított módozata által már adva vagyon;²⁾ a minthogy csakis a korlátlan monarchiát³⁾ ismeri el valódi monarchiának; azzal, hogy lehetséges-e az oly monarchia, a melyben az uralkodásnak nem csak kiindulási pontját, a trónralépést, de annak egész folyamát is törvények szabályozzák, ezzel a nagy horderejű kérdéssel egyáltalán nem is foglalkozik,⁴⁾ jöllehet az aegypti monarchia e részben nagyon is szembeötlő párhuzamok tételére serkentette volna őt. — Az aristokratia fogalmát Aristoteles nem határozza meg sem tisztán, sem világosan, sőt többrendbeli fogalom-meghatározási kísérletével oly fogalomzavart támaszt, hogy az oligarchiának, a melyet pedig ő az aristokratia elfajulásának nevez, bizonyos árnyalata teljesen azonosnak látszik lenni a legjobbak, vagyis mint ő körülírja, a leg-

¹⁾ Pol. III., 70., 9. — V. (VIII.) 8., 20—22. Hsl. ö. Bradley, Pol. Aristot.

²⁾ L. Die Staatsformenlehre des Aristoteles und die moderne Staatswissenschaft cz. művem. Hsl. ö. Susemihl kritikáját a Wochenschrift f. klass. Phil. 1885., febr. 26.

³⁾ Polit. III., 11., 10. — L. »Die Staatslehre des Aristoteles u. die moderne Staatslehre« című értekezésemet az »Elemente der Politik«-ban, úgy szinte az »Előszót« a »Politika elemei« című magyar munkámban.

⁴⁾ A mit Pol. III., 10-ben mond, csak mellékesen érinti e kérdést a fegyveres erő kérdésének ötletéből.

nemesebbek, leggazdagabbak, legműveltebbek és legtörvénytisztelőbbek uralmával. ¹⁾

Ez még nem lenne valami szerfölött nagy baj; sokkal végzetterhesebb fogalomzavart támaszt azon bevégzett tény, hogy Aristotelesnél csakis a nemesek, ha gazdagok, egyúttal a legműveltebbek, és így, ha tiszteletben tartják a törvényt, egyúttal szükségkép csakis ők a legjobbak is az államban. ²⁾ Valóban nem csekély akadály volt e tantétel az államformákróli tan korszerű haladásának egészen a legújabb időkig: mert valamint Digge, Filmer és egyéb angol monarchisták Aristoteles fönnérintett apophthegmájára — mely szerint az oly monarchia, a mely nem korlátlan, nem is monarchia, — támaszkodva utasították vissza az alkotmányos monarchiának még a gondolatát is az életben: szintígy akarnák a modern államtudománynak némely tekintélyes szövívői még ma is az állampolgárok »legkitünőbb«-jeinek fogalmát olybá föltüntetni, mintha e fogalom, még a mai társadalomban is, szükségkép azonos értelmű lehetne csupán az állam azon polgáraival, a kik kizárólag születésöknél és nagy vagyonuknál fogva foglalnak el előkelő helyet a társadalomban. A culturalis egyéni erő, az állampolgári egyéni érdem ily meghatározás mellett teljesen kimarad a »legkitünőbbek«, a »legjobbak« fogalmából. — Nem kevésbé végzetterhesnek bizonyult az államformákróli tan korszerű fejlődhetésére nézve azon épp oly ellenszenvet gerjesztő mint szűk látkörű fogalmkör is, a melyben a »demokratia« lényegét látjuk mozogni Aristoteles államformatánában. A túlnyomólag szegényekből, és így Aristoteles nézete szerint a vagyonos állampolgártársaik vagyonára szakadatlanul áhítózó elégületlenekből álló nagy tömegnek fejszám szerint, közvetlenül a souveraine népgyűlésen, minden népképviselőt kizártával gyakorolt, és csakis ekként gyakorolható uralmát és egyúttal csakis így gyakorolható önkormányzatát érti Aristoteles a demokratia alatt; tehát az ódon görög viszonyokhoz képest csakis oly államformát ért alatta, a melyben az államot szükségkép a legkevésbé művel-

¹⁾ Pol. V. (VIII.) 6., 1.; 1. »Die Staatsf. d. Ar. u. d. mod. Staatsw.

²⁾ U. o.

tek, a legkevésbbé képzettek nagy sokasága kormányozza többé-kevésbbé törvénytípró módon, a szerint a mint némi mér, sékelt census által és mindenféle alkotmánypolitikai műfogá sok által inkább vagy kevésbbé bírják távoltartani a különben »szabad« születésöknél fogva állampolgári jogok gyakorlására hivatottakat, ezen állampolgári jogaik tényleges gyakorlásától. Azt, hogy a demokratia belső fejlődési képességgel bír, az értelmi, erkölcsi, anyagi haladás folytán az állampolgári jog-egyenlőség alapján: ezt Aristoteles még csak nem is látszik sejteni.

De hasznavehetetlen Aristoteles államforma-elmélete a jelenkorban már azért is, mert a monarchiát úgy állítja oda az arisztokratia és a politeia vagyis a »józan tömeguralom« mellé, — másfelől, úgy állítja szemközt az oligarchiával és a demokratiával is, mintha a monarchiában az arisztokratikus elv, meg a demokratikus elv egyáltalán nem is birhatna jelen-
tékeny mérvben érvényesülni.

Az alábbiakban részletesen lesz alkalmam ráutalni azon képtelenségekre meg visszásságokra, a melyeket az államformák elméletében manap Aristoteles alap gondolatának cultusa okvetlenül kell hogy maga után vonjon; most beérem azzal, hogy ráutalok érintett mozzanatokra. Bradley sok tekintetben helyesen emelte ki Aristoteles Πολιτικά-jának túlhaladott álláspontjait; még nyomatékosabban tehette volna ezt, ha figyelmét az államformákra fordítja, és azt kérdezi, hogy ugyan melyik modern államra, melyik concret alkotmányos monarchiára, s melyik concret modern demokratikus köztársaságra illik rá csak egy is az Aristoteles államformái vagy ezek árnyalatai közül? És ha nem illik rá egyikre sem, a minthogy csakugyan így áll az eset, ugyan hát akkor mért állítják föl alapul a magok államforma-tanának fölépítéséhez még manap is, majdnem valamennyien Aristoteles államformáit az államtudósok?

Ezt kérdezhetnök mi is Európaszerte az államtudósoktól, és hogy teljes joggal kérdezhetnök ezt tőlök, ez tüzetesen ki fog tűnni jelen értekezésem folyamából.

A másik nagy akadályát a modern államformatan korszerű haladásának szintén föl fogják már előzetesen ismer-

hetni mindazok, a kik tudják, hogy mily csekély mérvben áll még manap is államformatani czélokra közvetlenül földolgozható alkotmánytörténelmi anyag, sőt még velünk egykorú egybehasonlító alkotmánytani anyag is az államtudomány rendelkezésére. Nem én emelek e részben panaszt először. Oly férfiak teszik ezt egész emberöltők óta, oly férfiak, a kiknek neve előtt mélyen meghajolnak a legorthodoxabb államtudományi körök is a német egyetemeken. E férfiakat senki sem vádolhatja reformatori viszketeggel. Consolidált tekintélyek.

Midőn több évtizeddel ezelőtt az érdemdús Robert von Mohl oda nyilatkozott, miszerint az államtudományi irodalom bizonyos részének,¹⁾ melyet ő a saját műnyelvezetének értelmében a politika irodalmának nevez, a legvégső és egyúttal legmagasabb czélja ez lenne — »felölelni egy nagy rendszerbe az összes, eddigelé már mutatkozott államfajokat« — »die Umfassung aller bereits in die Erscheinung getretenen Staatsarten zu einem grossen System²⁾ — bizonyára nagyon érezte, hogy mennyire nem kielégítő azon empirikus anyag, a melyre kortársai az államtudomány alapvető nagy ágának, a tulajdonképeni politikai tudománynak rendszerét ráépíteni igyekeztek; és bármennyire gúnyolódjék is az azóta már elhunyt Nestor e nyilatkozata fölött a jelenkor egyik legtekintélyesebb jogtudósa, Franz von Holtzendorff, midőn azt mondja, hogy csakis a Darwin tanának rendíthetlenségébe vetett hit helyezheti kilátásba az egy ily föladat megoldására hivatott erőket: annyi fölül áll minden kétségen, hogy nem annyira több és jobb psychológiára van szüksége mindennek előtt ezen tudománynak, mikép Barthélemy Saint Hilaire³⁾ hangoztatja; hanem mindenekelőtt szüksége van az állam természetéről szóló elmélet érdekében, biztosabb inductióval értékesíthető, és így az eddigieknél tisztábban, világosabban, élesebb körvonalakban fölismert tényekre.

De hát honnét venni e tényeket? Robert von Mohl e nyilatkozattételének idejében még ugyancsak gyengén állott mind az alkotmánytörténelmi, mind pedig az egybehasonlító

¹⁾ Holtzendorff: »Principien der Politik« i. h.

²⁾ Rob. v. Mohl: »Gesch. d. Staatswiss.« i. h.

³⁾ Politique d'Aristote. Préface i. h.

modern alkotmányismeit szakirodalom. Pierre Firmin de la Croix,¹⁾ Martens,²⁾ Lanjuinais³⁾ részben töredékes, részben csonka alkotmánygyűjteményei helyett, a melyekből pedig Mohl közvetlen elődei még csaknem kizárólag meríthették egybeazonosító alkotmányjogi ismereteiket, teljesebb gyűjtemények kerültek ki ugyan már ekkor a sajtó alól: azonban ezeknek is meg volt egy közös gyengéjük, elkezdve a Brockhausnál 1817-től 1820-ig megjelent 3 szakasztól egész a Batbie által átjavított Laferrièreig. Az, hogy oly lassan sikerült csak minde kiadásoknak az európai államokban tényleg érvényben levő alaptörvények eredeti szövegének beszerzése és azután e szövegek hiteles lefordítása, hogy mire a gyűjtemény a maga teljességében a közönség elé jutott, az illető államok a magok alaptörvényeit, legalább részben, már majdnem mind módosították. Sőt 1848. óta is nagymérvű átalakításokon mentek át úgy a schweizi kantonok, mint az olasz, a német, a hollandi, a dán, a portugál, mindenek fölött pedig a svéd, spanyol és francia alkotmányok. Anglia történelmileg fejlett államintézményei szintén nevezetes módosulást szenvedtek még a birói és a közigazgatási szervezet tekintetében is; új monarchiák önállósultak Kelet Európában szintén új alkotmányjogi alapokon. Az alkotmányok reformja tehát elannyira folytonos volt, miszerént a maga alkotmánytörténelmi értékesítéseiben amúgy is szerfölött hátramaradt államtudomány nem bírta még a sajtó befolyása alatt létrejött alaptörvények életbeléptetése folytán majd mindenütt új mederbe

¹⁾ Constitutions des principaux états européens et des États unis de l'Amérique. Paris 1791. o. 6 vols. 8. 3-ième édition, Paris 1808. Németül is, Leipzig, Weidmann 1792—1803., 6. kötet. A francia alkotmányokmányokon kívül (1800-ig) alig közöl ezen gyűjtemény teljes alkotmányjogi anyagot; többnyire fenhéjazó szónoki mondatáramokkal véli pótolhatni a pozitív adatokat.

²⁾ Martensnek »Sammlung der wichtigsten Reichsgrundgesetze« munkája már megbízhatóbb, de csupán Dánia, Svédország és Anglia államjogára vonatkozik akkor (1794.) megjelent első szakaszában.

³⁾ Lanjuinais könyve: Les constitutions de tous les peuples T. I. és II. Constitutions de la nation française avec un essai de traité historique et politique sur la charte, et un recueil des pièces corrélatives. Paris 1819—21. csakis a francia alkotmányokra szorítkozik.

terelődött államélet empirikai anyagát az államformák elméletére nézve azonnal gyümölcsözővé tenni.

Ehhez járult még egy más ok is. Az új alaptörvényeket bizalmatlansággal fogadta az államtudomány művelőinek nem egy iskolája. Tíz, húsz évi főnállásuk még korántsem bírta lefegyverezni azok kételyeit, a kik már à priori elítéltek, merőben »papiros alkotmány«-nak neveztek minden alkotmányt, a mely rendszeres alakba lőn a souverain akarat egy nagy pillanatában beleszervezve, szóval minden alkotmányt, a mely nem úgy nőtt ki a századok államéletének természetes talajából, minden rendszerbe öntés nélkül, mint az angol ¹⁾ alkotmány. Már maga ezen ellenszenv sokakat visszatartott az európai szárazföldi államélet tüneteinek beható államformatani tanulmányozásától: még inkább visszatartotta azonban az államtudósok irodalmilag működő köreinek egy részét azon körülmény, hogy az államformák tana államvizsgák tárgyát a legtöbb német egyetemen egész a legújabb időkig nem képezték, a szakírók a magok compendiumainak megírásánál nem találva magok előtt egy oly határozott éllel körvonaladó szakolvasó közönséget, mint a minőre a római jog vagy a közgazdaság terén működő úttörő írók folyton számíthatnak, kénytelenek voltak, a tágabb körű művelt olvasó közönség igényeihez alkalmazkodni, sőt néha jónak látták, miként még maga az érdemekben annyira gazdag Bluntschli is, elhagyni a szorosabban tudományos »Allgemeine Staatslehre« fírástól több munkaterét, s egy tágabb közönség számára írt »Deutsche Staatslehre«-vel tetőzni be a szakirodalmi munkálkodást.

Állandó panasza nem egy haladni vágyó gondolkodónak az államtudományi irodalomban, hogy Európának nem minden alkotmányos államában gondolzza a közoktatásügyi politika magát a tulajdonképeni államtudományt még oly mérvekben, mint a hogy ezt elsőbben is a tudomány mint öncél, s másfelől éppen az alkotmányos élet gyakorlati követelményei ²⁾ kívánatossá tennék. Hazánkat éppen nem érheti

¹⁾ L. L. Bucher : Der Parlamentarismus wie er ist, i. h.

²⁾ Különösen magok a német állam- és jogtudósok hallatják e részben leginkább a sérelmek egész láncolatát. L. Nasse : Über die

e vád; ¹⁾ ámde, még ha a hagyományos angol nagy egyetemek Oxford és Cambridge e részbeni egyoldalúságától eltekintünk is, meglephet bennünket, hogy Franz von Holtzendorff is, tehát egy kiválóan jog- és nem államtudós is, a hollandi egyetemek példájára kénytelen, némi serkentésül, fölhívni a német tudományosság figyelmét, midőn azon sajnos mellőzéssel foglalkozik, a melynek a tulajdonképeni államtudomány alapvető szakmája a méltán nagyhirű egyetemek hazájában, a Német-birodalom legnagyobb részében, főleg az államvizsgák alkalmával kitéve vagyon. ²⁾ Nem kutatom most ezen mellőzés történelmi okait; mert ezek kellő megvilágítása nagyon messze vezethetne. Azt azonban nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy a politikai tudománynak e mostoha sorsa a német egyetemeken nagyban hozzájárult az egybehasonlító modern alkotmányisme korszerű haladása elengedhetlen föltételének, az európai s amerikai államok tényleg fönnálló alkotmányai kellő mérvekenbeli alapos, rendszeres ismertetésének elhanyagolásához. Ugyancsak e mostoha elbánás következményei hatottak lohasztólag azon igyekezetekre is, a melyek egy vagy más részről, az alkotmány-gyűjtemények keretén kívül is az egyes államok tényleges szervezetének alapos kibuvárlására irányultak. Mert a modern alaptörvények nem egy nagyfontosságú államintézmény természetére nézve hagyják még kétségben különböző államokat illetőleg, az államtudományi buvárokat. Majd csak elvben mondják ki a felsőház egybeállításának módozatát, majd pedig nem mondják ki a képviselőválasztásokra vonatkozó képesítvények s eljárás alapmozzanatait sem de concreto, hanem csak annyit mondanak, hogy erről majd külön törvény fog alkottatni. Ugyanez áll az államtanács, az

Universitätsstudien u. Staatsprüfungen der preuss. Verwaltungsbeamten, 1868. — Hsl. ö. Fr. v. Holtzendorff: Prinzipien d. Politik 1869—1879. L. v. Stein és Laband ii. mm. — Sir George Cornewall Lewis: Treatise of the methods of observation and reasoning in politics. — Adolar Thiel: Juristenbildung és szerzőnek Zur Reform des Europaeischen Unterrichts wesens című munkáját.

¹⁾ A mennyiben nincs Európában egyetlen egyetem sem, a melyen oly nagyszámú collegiumokat olvasnának a politikából évről évre, sőt fél-évről félévre, mint a budapesti egyetemen.

²⁾ Prinzipien der Politik, i. h.

államtörvényszék szervezetéről, sőt a megyék (tartományok), és a községek szervezetéről és tulajdonképeni jogköréről is. A Laferrière-Batbie-féle alkotmánygyűjtemény eddigelé a legtekintélyesebb e szakbeli munka: de ugyan ki lenne képes ezen alkotmánygyűjteményből még megérteni, hogy melyik államban mennyire van államjogilag megalapítva és tényleg foganatosítva is pl. a törvények uralma a közigazgatás fölött, vagy hogy mennyire terjed ki egy vagy más államban, s minő garantiákon nyugszik ott az egyéni szabadság! Pedig, a szakirodalom nem igen mutathat föl még munkákat, a melyek e részben az államformatan buvárának közvetlenül segédkezhetnének. Halljuk csak, mit mond az elismert orthodox tekintélyű egyetemi tanár Marquardsen. »Umso mehr musste es also eine zweite klaffende Lücke in der deutschen staatsrechtlichen Literatur anerkannt werden, dass wir, abgesehen von vereinzelt theilweise allerdings hervorragenden Leistungen — es sei nur an die Gneist'schen Schriften über englisches Recht erinnert — eine, dem heutigen Stand der Dinge entsprechende Darstellung des öffentlichen Rechts in der ausserdeutschen Staatenwelt so gut wie ganz entbehren, dass namentlich ein Gesamtwerk, welches mit einer gewissen Vollständigkeit und der für wissenschaftliche und praktische Zwecke erfordernten Genauigkeit diesen umfangreichen Stoff behandelt, noch völlig fehlt. — Wie weit die literarische Bemühung hier hinter den Erscheinungen des Lebens zurückgeblieben ist, möge allein der Hinweis darthun, bei dem wir das Weltmeer gar nicht zu überfliegen brauchen, dass sich das Staatsrecht der gegenwärtigen französischen Republik nirgendwo wissenschaftlich dargestellt steht, und auch für das dritte Kaiserreich bestand dieselbe Lücke.« — A szakirodalom ily állapotában, valljuk be őszintén, hogy nem az által fogjuk előbbre vihetni az államformák elméletét, ha csak azt domborítjuk ki ebben, a mit Aristoteles államformatanába a modern államéletből beleolvashatunk: de csak is az által, ha tudomásul vesszük mindazon lényeges különbözeteket, a melyeknél fogva a modern államok egész szervezetökben egymástól leginkább különböznek, akár volt, akár nem volt azután sejtelve az efféle külön-

bözetek lehetőségéről a 22 évszázaddal ezelőtt élt Aristotelesnek.

Mindez rendkívüli fáradságot, tömérdek áldozathozatalt követel szintűgy munkában mint időben. Sőt anyagilag is, a mennyiben igen sok kérdés felől a buvárok csakis a helyszínén, esetleg a legtávolabb eső államok szervezeti góczpontjaiban szerezhethetnek magoknak kellő tájékozást. Ne csodálkozzunk tehát, ha ilyesmire manap még vajmi kevesen vállalkoznak.

Az államformatan korszerű kiépítéséhez egyébként nemcsak a jelen tényleges állapotainak ismerete szükséges: ép annyira nélkülözhetlen ide a múlt, a fejlődés ismerete is. Ebben pedig szintén nem pótolhatja az újabb szakirodalom mulasztásait Aristoteles államforma-elmélete. Ismernünk kell, ha tudományos alapon, kritikai műgonddal akarunk rendszert építeni az államformákból, ismernünk kell ez esetben a jelenlegi államok ezelőtti szervezetét, és ebben az államhatalmi közegek jogkörét az állampolgárság, a nemzet, sőt a társadalom különböző, századról-századra átélt fejlődési phasisainak idejéből: ennek pedig az államtudományok haladni vágyó művelői még kevésbbé találják még ma positiv anyagát Európa összes államaiból közvetlen államformatani földolgozásra egybegyűjtve, mint ugyancsak ezen államok jelenlegi szervezetének ismeretét. Gneist angol alkotmánytörténelmi munkálatai csaknem elszigetelve állanak e tekintetben is; legfőlebb a német és a francia államjog történelme van megírva államtudományilag közvetlenül értékesíthető módon az illető nemzetek irodalmában: a többi modern államok alkotmánytörténelme vagy egyáltalán nincs még megírva csak oly beható részlegességgel sem, mint a minőt Holst műve az Egyesült államok alkotmánytörténelméről mutat, vagy pedig az illető nemzeti nyelv viszonylagos elszigeteltségénél fogva, csakis az illető nemzetek államtudósai által közvetlenül földolgozható alakban látott az eddigelé még csupán napvilágot. Sem a középkori és az újabbkori olasz államok, sem Aragonia, Castilia, Valencia, Cataluña, stb. vagy a modernebb egyesült Spanyolország meg Portugallia, sem a schweizi cantonok, sem Németalföld, Dánia, Svédország, Norvégia alkotmánytörténelmét nem ismerheti ma még meg a németül, francziául, angolul, olaszul

vagy spanyolul tanulmányozó államtudós oly kritikai alapos-
sággal mint a hogy megismerheti Angliáét Gneist műveiből.
Mit használ, ha Aschehoug nagy művének első kötete felől
azt halljuk is, hogy az Norvégia bizonyos időszakaira vonat-
kozólag vetekedik alaposságra nézve a Gneist angol alkot-
mánytörténelmi buvárlataival, — vagy ha Maurer müncheni
egyetemi tanár mint specialista oly tekintélynek örvend az
ősnorvég jogra nézve még Norvégiában is, hogy Christianiába
meg-meg hívják időről-időre, a norvég egyetemi hallgatók
előtt előadásokat tartani, — mit használ ez az államformatan
szakművelőire nézve, ha mindezen buvárlatok eredményei nem
birtak eddigelé az európai államtudományok mégsem közvet-
lenül értékesíthető tulajdonává, mintegy köztulajdonává
válni? Svédországnak szintén vannak kitünő alkotmánytör-
ténétirői; de mit használ, ha az, a ki közölők latinul írt,
Bovallius,¹⁾ csak egyes korszakokra, egyes rendekre vonatkozó
buvárlatainak eredményeit bocsátotta közre latin nyelven,
elannyira, hogy az európai államtudomány szokott nyelv-
ismeretű munkásai még ma is csupán Nordenflycht²⁾ báró
munkájából ismerhetik meg Svédország alkotmánytörténelmét
a maga egészében, — tehát csakis oly munkából, oly anyag-
feldolgozás és színezés alapján, a melynek szerzője, minden
érdemei mellett, sem menthető föl az egyoldalú fölfogás vádja
alól? Alig van állam Európában, a melynek alkotmánytörté-
nelme oly gazdag tanulságokat ígér az államtudományoknak
mint az »Egyesült tartományok«-ból lecsapódott Németalföld
királyság. Vannak e nevezetes államnak kitünő benszült
alkotmánytörténelmi buvárai, sőt ily történetirői. Mit használ,
ha mindezek daczára még ma sincs megírva Németalföld

¹⁾ Bovallius szül. 1817-ben, elvégezvén az egyetemi tanfolyamot
Upsalában, az állami levéltárban kezdte meg hivatalnoki pályafutását,
míg végre a »svéd királyi historiographus« állását és címét nyerte el, s
tölti be még ma is Stockholmban. Latin nyelven írott művei: »De forma
regiminis Sueciae anno MDCXXXIV. confirmata (1842.). — »De insti-
tutione nobilium in saeculo XVII. ex actis publicis« 1842.; — írt az
1813—14-ben tartott stockholmi országgyűlésről; a XIII. Károly halála
óta végbement módosulásairól a Staatskicketeknek stb.

²⁾ Die schwedische Staatsverfassung in ihrer geschichtlichen Ent-
wickelung, Berlin, 1861.

alkotmánytörténelme kimerítőleg, kellő kritikai műgonddal sem német, sem angol, sem francia nyelven? Hasonló gyarlóságú azon kritikailag, szak-kritikailag átszűrődött empirikus anyag, a mely Dánia és Oroszország államintézményeinek történelméből eddigelé az európai államtudománynak közvetlenül értékesíthetőleg rendelkezésére jutott. Dánia államintézményeinek történelméről irtak németek is, különösen a Peter Schuhmacherre és a »Kong-Loy«-ra vonatkozó kérdésekben: ámde a dán államintézmények egész történelmét, a dán állam megalakulásától egész napjainkig valóban illetékes dán buvárok munkálatainak alapján nem bírja államformatani czélokra fölhasználni az európai államtudomány: mert nem lett ilyesmi még a nyugati szakirodalmakba átültetve, hanem csak afféle népiesebb, s inkább a legújabb korra vonatkozó mint a Baggesené.³⁾ Pedig Dánia államintézményeinek történelmét annak különböző időszakaiból alaposan, behatólag ismerni meglehetősen fontossággal bírhatna az államformák tanára nézve már csak azon katastróphikus korszakalakulások folytán is, a melyek e nevezetes, művelt kicsi országban a történelmivé izmosulandó fejlődést oly gyakran megszakították, és a XVII. század vége felé a királyságnak a polgársággal történt szövetkezése folytán a régi nemesség jogkörének romjain oly autokrator-monarchiát hoztak létre, a mely példás közigazgatással bírta párosítani a magánjogi törvények tiszteletét, és az országgyűlés nélküli állapotot a sajtószabadsággal.

Nem kevésbbé lenne érdekes alaposan és tüzetesen ismerni Oroszország állami intézményeinek fejlődését is, éppen az államformatan szempontjából, ezen fejlődésnek különböző katastróphikus reform-epochájában, és jelenlegi államjogi stádiumában is. Mert jelenleg nagyon keveset tud még az európai államformatan az orosz államintézmények valódi természetéről, és ha tudomásul veszik is az államtudomány művelői azt, a mit Eckhardt, Leroy Beaulieu vagy Brückner tanár a nagyobb közönség számára német, vagy francia nyelven elmondanak, vagy a mit az Asser-féle szemle, a »Revue

³⁾ Den Danske Stat i Aaret 1860. Kjobenhavn 1860—63.

de droit international et de législation comparée« a jelenlegi orosz törvényhozás actusairól időről-időre jelezni jónak lát. Gradovskij eredeti buvárlatai az orosz államjog és közigazgatás történelméről és tényleges állapotáról mégis a nyugat-európai államtudományra nézve holt anyagot képeznek.¹⁾

Ne titkoljuk el ezt, ezen félszeg helyzetet, midőn hozzáfogunk az általánosításokhoz.

Jelenleg az az államtudós, a ki minde nemzetek alkotmánytörténelméből óhajtana anyagot szerezni magának az ő államformatani látkörének kritikai kitágítására, — jelenleg az ily államtudós kénytelen leendő egyes időközöket, vagy egyes intézményeket felölelő monographiákból nagy fáradsággal állítani össze magának a készletet; szerencse, ha oly államtudományi értékű munka akad a kezébe, mint a minő pl. Augustin Thierry »Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du tiers état« czimű munkája. Ez azonban vajmi ritka eset; igen gyakran be kell érnie egy vagy más nemzet alkotmánytörténelmét illetőleg vagy legalább ennek egy vagy más, a jogtörténelem által kellőleg még föl nem derített korszakára nézve az úgynevezett politikai történetirókkal. Valóban csekély a kilátás, az államintézmények szerves fejlődésének mélyeibe hatolni — midőn még csak a legújabb időben kezdenek az úgynevezett politikai történetirók az államintézmények fejlődésének kritikai méltatására kellő súlyt fektetni, és a midőn még maga Leopold von Ranke is a maga történelmi munkáiban vajmi gyakran távortartotta magát oly mozzanatoktól és kérdésektől, a melyeknek történetirói kidomboríthatása érdekében e század első felében egy tüzetesen e célznak szentelt érdemteljes folyóiratban egy egész mozgalmat indított volt. De nem folytatom ez irányban bevezető észrevételeimet. Hisz ennyire hatolni akarni, első pillanatra tán úgy látszik, mintha túl is lőne már ez a jelen értekezésem czimében jelzett tárgy keretén.

Azt mondhatja valaki, hogy mi szükség ma már az államformatan ily nagymérvű újjáépítésére, midőn egymás mellé sorakoztatott külön, tüzetes monographiákból beható

¹⁾ Mindezekről tüzetesen más alkalommal.

részlegességgel ismerheti föl az államtudós és bárki más is minden tényleges állam szervezetét és ezen belül az államhatalom összes közegeinek jogkörét? Mi szükség van akkor hat-hét, vagy tiz-tizenkét államformatani alapvető műszó értelmének lehető legnagyobb szabadsággal való körülírására, midőn csaknem annyiféle a monarchiai államforma válfaja, a hány monarchikus állam létezik?

A felelet erre igen egyszerű. Bármennyire küzelékezze is magát, és ugyan mind nagyobb és nagyobb mérvekben az államhatalom szervezete a különféle államokban: mégsem gátolhatja meg mindez államszervezetek tüzetes, graphikus ismertetése, hogy egyetemlegesítéseket, az alaptörvényekben is bevallott államformák természetére vonatkozó általánosításokat ne engedjen meg ezentúl is magának az alkotmánypolitika; és éppen ezért jobb, hogy ha ezen általánosításokat a tényleges viszonyoknak, szervezeteknek, jogköröknek hiven, kimerítőleg megfelelő empirikus anyagból emeli ki az inductio, mint ha daczára e tényleges államszervezeti s jogköri különbözeteknek, még ma is mintegy à priori kockáztatja ezen általánosításokat az államtudomány, meg a gyakorlati politika, nem támaszkodva egyéb alapra, mint a melyet az államjogi speculatióknak az Aristotelestől öröklött szüklátkörű, hiányos, gyakran ki nem egészülő államformatani fogalmak nyújtanak, és szemet hunyva a velünk egykorú fejlődési fokok tényleges államrendjének tulajdonképeni jelentősége előtt.

Ezért kell, az én nézetem szerint, a föntjelzett nehézségek daczára is hozzáfognia az államtudománynak, egy a kor igényeinek megfelelő államformatan fölépítéséhez, kritikai műgonddal tisztázott, positiv, empirikus talajon.

Ha széttekintünk a két legutóbbi évtized alatt fölszínre jött államformatani termékek fölött Európában: elsőben is azt veszszük észre, hogy ezen termékek nagyjában véve Aristoteles államformatanával állanak többé-kevésbé közeli rokonságban; azután pedig föl kell hogy ismerje a kritikai szem azokban úgy az alkotmánytörténelem, mint a tényleg fönnálló államszervezetek és jogkörök beható ismeretére támaszkodó összehasonlító alkotmánytannak megdőböntő mérvekben való elhanyagolását.

A mi az elsőt illeti: ez csaknem szabály, mely alig szenved kivételt. Van ilyen is, tagadhatatlanul, csakhogy azon termékek, a melyek ezen kivételek rovatába tartoznak, egyéb tekintetben éppen nem jeleznek haladást a magok tudományos színvonala által. Csak egy példát hozok föl, de ez azután jellegző a szó legélesebb értelmében.

Don José Muro Martínez azon »Discurso«-ját értem, a melyet államtudományi bevezetésül irt a saját tíz kötetes »Códigos Españoles y Coleccion Legislativa« című gyűjteményes munkájához.¹⁾ A valladolidi egyetemnek ezen különben érdemteljes »catedrático«-ja, szerzője egy alkotmánytörténelmi munkának is, a mely két kötetben »Recopilacion histórico-critica de la legislacion de España hasta nuestros dias«²⁾ cím alatt a nyolczvanas években látott Madridban napvilágot; általában véve pedig, mint az államjog egyetemi tanára, tekintélynek örvend Spanyolországon. Mindez nem gátolja meg őt abban, hogy szemet húnyva a tudomány összes haladása előtt, egész kényelmes könnyedséggel manap is ott ne keresse az államtudomány egyedüli alapját, a hol a középkor theologusai egyedül hitték a magok vallásos buzgalmban föltalálhatni, t. i. Moses »Pentateuch«-jében és az »Ó-szövetség« egyéb szent könyveiben. Valóban inkább is lehet őt a középkor ezen áhitatos tudósaihoz hasonlítani, mint a néhai Stahl tanárhoz, a kihez őt egy rossznyelvű publicista hasonlította. Stahl államtudományi hypokrisise fölülmáll ma már minden kétségen; Don José Muro Martínezt ilyesmivel alig vádolhatni. Ő úgy látszik, szentül meg van győződve, hogy a Világteremtés nagy munkája csakugyan abban az esztendőben ment végbe, a melybe azt Petavius chronológiája helyezi. Spanyolország történelmét föl is viszi a biblia alapján egész

¹⁾ Teljes czíme e munkának: Códigos Españoles y Coleccion Legislativa, comprensiva de lo Legislado con posterioridad à los Códigos, ó sea Legislacion general de España, ilustrada con los retratos de los Reyes autores de los Códigos, redactada con el texto literal ó compendiado de las respectivas disposiciones legales a su vez tambien historiadadas, anotadas ó comentadas. Segunda Edicion Refundida. Madrid. La Publicidad. Libreria de Saturnino Gomez, Pasaje de Matheu. 1881.

²⁾ Madrid, Saturnino Gomez. 1881.

Japhet fiáig, Tubalig, és egész határozottan ki is mutatja, hogy az az államforma, melyet Noé ezen 4-dik unokája az iberiai félszigeten, az ős Spanyolország első megalapítása alkalmával életbeléptetett, valóságos »mérésékelt monarchia« volt; a Világteremtés 1739-dik évében volt¹ vala Muro Martinez szerint ezen államforma gyakorlatban; de a »mérésékelt monarchia« azért még ennél is régibb államforma — mondja a valladolidi tanár — mert hát már Japhetről is az van írva, hogy »gobernó con imperio templado y justo« — és így már Japhet a tulajdonképeni első megalapítója a mérsékelt monarchiának, a »gobierno de templanzá«-nak és nem Tubal. ¹) Államforma szerinte csak három van tulajdonképen: »la Monarquía«, »la Republica« és »la Dictadura.« Tehát lényegesen eltér Aristoteles államformatanától, de még a Montesquieuétől is. Önálló gondolkodásra vall legalább ezen osztályozás: de Muro Martinez államforma-elméletével még sem érdemes tüzetesebben foglalkozni: mert hát ő egyenesen azt tanítja, hogy ezen három államformán belül ugyanazon államformai válfajok voltak meg már a primitív társadalom államéletében és csakis ilyenek létezhettek, a minők a jelenkorban léteznek. Ezzel természetesen lehetetlenné teszi magát minden további kritikai méltatásra.

Vollgraß és Leo is kivételt képeznek említett szabály alól, ámde az ő államformatani elméleteik szerzőikkel együtt letűntek még a jelen értekezésemben felölelt idő megnyilta előtt a láthatárról; és a mit egyéb újabbak hasonló irányban megkísérlettek, az mind nélküli a fontosabb jelentőséget, és e mellett még távolról sem annyira jellegző egy-egy nemzet államtudományi irodalma bizonyos színezetű termelésére, mint a minő a Don José Muro Martinezé.

¹) Hogy mennyire őszintén ragaszkodik álláspontjához, kiderül a következő bevezetéséből is: Adan presidando à la Creacion y Noé saliendo del Arca misteriosa para regenerar el Mundo, son à los ojos del filósofo dos seres sublimes que personifican todo lo que hay mas Grande en la Creación misma. Estos Patriarcas y sus sucesores, à quienes tenemos que considerar como Reyes à la vez que como Labradores ó Pastores y siempre que así les consideremos les tondremos que suponer tambien dedicados à la caza y à la pesca, ó hacian con sus pequeños Estados llamados tribus una vida sedentaria, ó la hacian ambulante y nómada.« stb.

A mi pedig a másik nagy szabályt illeti, ennek érvényesüléséről, sajnos érvényesüléséről, legjobban meg fogunk győződhetni, ha kritikai szemlélt tartunk az idevágó szakművek legjelesbjei, vagy legalább is azok fölött, a melyek még ezidétt Európaszerte a legnagyobb elterjedésnek örvendenek, s így az államformák tanulmányozásával foglalkozókat ez idő szerint még leginkább befolyásolhatják.

A legjelentékenyebb szakirodalmi terméket a két utóbbi évtizeden belül az államformák tárgyában, a francia államtudományi irodalom mutatja föl. Hippolyte Passy-nak, az »Institut« tagjának művét értem: »*Des Formes de Gouvernement et des lois, qui les régissent.*«¹⁾ Tizenhat éve, hogy megjelent, és azóta úgyszólván, még mindig páratlanul áll mint tüzetes monographia az államformákról: nem mintha jobban ki birta volna tisztázni és maradandóbb alapra birta volna fektetni az öröklött államformatan fogalom- és eszme körét, mint akár De Parieu,²⁾ Mollinari,³⁾ Laveleye,³⁾ hogy a szabatosabb Buchezt⁵⁾ és az erőteljes szellemű Alfred Fouillée⁶⁾ ne is említsem; nem, hanem már azon tekintélynél fogva is, melyet úgy terjedelménél, mint szerzőjének hírnevé-
nél fogva rövid idő alatt elérni tudott.

Passy műve első sorban tanulmány akart lenni azon okok fölött, a melyek az államformák különféleségét okozzák.⁷⁾ Belátja, sőt beismeri Passy maga is, hogy két évezred óta a legnagyobb elmék sem voltak képesek földeríteni ezen okokat.

Ezért a tényekhez, azon tényekhez kell fordulnunk, a melyeket a történelem tanulmányozása nyújt,⁸⁾ s ezen tények

1) Paris, Librairie de Guillaumin et C-*ie* 1870. ; pp. VIII. és 471 nagy 8-rét.

2—6) Mindezekről tüzetesen más alkalommal.

7) *Des formes de govern.* Introd. V : Ce que renferme ce livre, c'est une étude des causes de la diversité des formes de gouvernement.

8) U. o. p. VI : En pareille matière, c'est aux faits, et aux faits tels que l'histoire les montre, qu'il faut demander les informations que nécessite le succès des recherches. Ces faits sont le produit, la résultante du jeu combiné des aspirations, des besoins, des sentiments, des passions, des mobiles divers auxquels l'humanité obéit, en d'autres termes, l'expression la plus complète et la plus réelle des véritables lois de la nature. En négliger l'observation, en récuser l'autorité, c'est se condamner à mar-

azután majd megadják a bűvarkodó elmének a fölvilágosítást, a melyet az eddigi, bölcselkedő rendszer tőle megtagadott, sőt el fognak vezetni majd azon törvények ismeretéhez is, a melyek akként szabályozzák az emberiség történelmi fejlődését, hogy daczára a polgáriasodás folytonos haladásának, még manap is nem kevésbbé jellegző különbözetek választják el egymástól az államformákat, mint a melyek elválasztották azokat egymástól a legrégebb időkben.

Én azt hiszem, Passy többre, egy távolabbi föladvány megoldására vállalkozott, midőn e törvényeket kereste, és úgy látom, mondom, hogy Passy többre, nagyobb munkára vállalkozott, mint a minőre szabadott volna vállalkoznia a szigorú tudomány emberének akkor, midőn az államtudomány még ki sem kutatta, még föl sem ismerte egész valójokban azon különbözeteket, a melyek okait Passy ama nagy törvényekben keresi. Nem azt akarom ez által mondani, hogy Passy helytelen alapon akarja fölépíteni az ő államformátánát, nem; Passy, nézetem szerint, nagyon helyesen jár el, midőn a souverainitas azon mértéke szerint óhajtja megkülönböztetni az államformákat, a mint az egyes államokban a társadalom nagyobb vagy csekélyebb részt tart vissza magának azon, tőle, a társadalomtól a maga egészében soha senki által teljesen el nem idegeníthető souverainitásból, a mely souverainitas tényleges — effectiv — gyakorlását a társadalom az államhatalomra, vagy ha úgy tetszik, az államhatalmakra ruházta. ¹⁾

cher à l'aventure, au risque inévitable de faire fausse route. — P. VIII : D'où vient que jusqu'ici la marche progressive de la civilisation n' pas exercé sur les formes de gouvernement la même action que sur toutes les autres parties de l'organisation sociale, et qu'entre ces formes continuent à subsister des différences non moins caractérisées que celles qui les distinguaient aux époques les plus éloignées de la nôtre. Assurément, un tel fait ne permet guère de douter qu'il faille en chercher la cause dans l'action souveraine de lois d'un ordre spécial. Mais, quelles sont ces lois? Comment opèrent-elles! Sont-elles de nature à conserver dans l'avenir toute l'efficacité qu'elles ont eue dans le passé?

¹⁾ Passy, Formes de Gouvernement, p. 6 : Ce que n'en gardent pas les sociétés elles-mêmes, revient de toute nécessité aux pouvoirs qui les régissent, et c'est l'inégale grandeur des parts laissées à ces mêmes pouvoirs qui différencie les formes sous lesquelles ils existent et fonctionnent. — P. 7 : Il serait aussi exact de dire que c'est la somme de souve-

Ez értelemben Passy az államformáknak két nagy fajtát különbözteti meg csupán: u. m. a monarchiát, és a köztársaságot. A monarchia ¹⁾ Passy szerint oly államforma, a mely nem tartja vissza az alkotmányozó souverainitás — souverainité constituante — gyakorlását a társadalom számára, és ugyan vagy teljességgel nem, vagy legfőlebb csak részben tartja vissza ezen nagy jogot a társadalom számára; hanem egy tisztán örökösödési úton, és csakis ezen egy úton elérhető hatalomnak bocsátja azt birtokába. Ezen hatalom első az állam valamennyi hatalma között és törvény által van szabályozva annak örökösödési úton való tovább szállítása, átszármaztatása és a társadalom kénytelen azt ismerni el államfőül, a kit ezen törvény neki, a társadalomnak államfőül ad.

Így határozza meg Passy a monarchiai államforma fogalmát. A köztársasági államforma ²⁾ pedig — forme républicaine — szerinte oly államokban nyilatkozik, a melyekben a társadalom saját magának tartja fenn, vagy helyesebben, saját magánál tartja vissza az alkotmányozó souverainitás gyakorlását, vagy is a souverainitást azon lehető legnagyobb mérvben, azon lehető legszélesebb alapon, a melyen annak gyakorlása még collectiv maradhat. A köztársasági államforma — teszi hozzá Passy, vagyis tulajdonkép ezen kezdi — a köztársasági államforma ismérve az, hogy egészen válasz-

raineté effective, de liberté politique dont les sociétés conservent l'exercice, qui décide de la forme même des divers gouvernements.

¹⁾ U. o. p. 7: Ce qui distingue la forme monarchique, c'est quelle ne laisse pas ou ne laisse qu'en partie, aux sociétés l'exercice de la souveraineté constituante. Il y a dans le gouvernement un pouvoir, et c'est le premier de tous, qui vit et fonctionne à titre purement héréditaire. — Les transmissions s'accomplissent dans un ordre réglé par la loi et qui contraignent les gouvernés à accepter le chef que cet ordre leur donne.

²⁾ U. o. p. 7: Sous cette forme de gouvernement, les sociétés conservent et exercent la souveraineté constituante c'est à dire, la souveraineté dans la mesure la plus large où l'usage en puisse demeurer collectif. — Ce qui caractérise les gouvernements de forme républicaine, c'est qui émanent tout entiers de l'élection. Parmi les pouvoirs dont ils offrent l'assemblage, il n'en est pas un seul dont les titulaires ne soient désignés et nommés par tout ou partie du corps social, et qui à certaines époques, ne doive faire retour à ceux qui l'ont conféré et donner lieu à des collations nouvelles.

tás kifolyása. Valamennyi államhatalmat a társadalom testülete, vagy legalább ennek egy része jelöli és nevezi ki, vagyis választja; és ezen államhatalmak választott kezelői kénytelenek visszaszolgáltatni ezeket azoknak, a kik e hatalmakkal őket fölruházták, hogy ezen hatalmak azután ismét más átruházások tárgyát képezzék. Tehát Passy első sorban csak két nagy államformát különböztet meg, a monarchiát és a köztársaságot. Megkülönbözteti pedig e két nagy államformát, miként láttuk, tisztán csakis azon mérv szerint, a mint saját maga gyakorolja vagy pedig külön hatalom-kezelőkre ruházza a kormányzottak összesége, vagyis a társadalom, az alkotmányozó souverainitás gyakorlását. Nem fogja a tárgyilagos kritika tagadhatni, hogy Passy e két meghatározása, a monarchiáról és a köztársaságról nagyon különbözőleg sikerült. A köztársasági államforma meghatározása alig hagy valami kívánni valót hátra; a monarchiai államforma meghatározása pedig hasonlítathatlanul jobb mint az Aristotelesé, jobb mint a legtöbb modern államtudósé, de azért mégsem szabatos, sőt még csak nem is eléggé körültekintő. Nagyon jól mondja Passy, hogy a monarchia oly államforma, a melyben az alkotmányozó souverainitás jogát a társadalom, a nép, vagy egyáltalán nem gyakorolhatja, vagy csak részben, azaz az örökös államfővel megosztva gyakorolhatja. Igen, de hát nem törvény-e azon alaptörvény is, a melynek erejénél fogva az alkotmány, az újonnan alkotmányozott államrend életbelép? És vajjon egyéb törvények, pl. az úgynevezett szerves törvények megalkottathatnak-e s jogerejüleg életbeléphetnek-e a monarchiában, fejedelmi szentesítés nélkül? És ha valaki azon kifogást tenné egy oly meghatározás ellen, a mely a monarchia ismérvét az államfőnek a törvényalkotáshoz mellőzhetlen hozzájáruló akaratában keresné, — ha, mondom, valaki egy ily meghatározás ellen azt a kifogást tenné, hogy hát a modern köztársaságokban, pl. az Egyesült Államokban sem válhatik törvénynyé az, a mi ellen az elnök vetot emel, vagy a mitől a szentesítést megtagadja: hát akkor egyszerűleg az által vehette volna Passy élet ezen kifogásnak, hogy csak az *absolut veto joga* adja meg a monarchiának a tulajdonképeni monarchikus jellegét, míg az oly államok, a melyekben a király csak két,

vagy éppen csakis három egymástkövető országgyűlés teljesen egybehangzó határozatától nem tagadhatja meg többé a szentesítést, az ily államok nem monarchiák többé, hanem átmeneti alakot képeznek a köztársaság és a monarchia között. Passy be is vallja, hogy lehet még, sőt volt is egyéb államforma is még a monarchián és a köztársaságon kívül: de nézetem szerint helytelen hivatkozik az Antoninok császárságára, a melyben az államfő utódját adoptio által szabadon választhatta: mert az Antoninok alatt Romában, ha szigorúlag a római államjog szempontjából tekintjük a dolgot, a császárok még sem az alkotmányozás, sem a törvényhozás jogát, oly értelemben mint pl. a modern monarchiák királyai, még egyáltalán nem gyakorolhatták, és minden nagyszerű talpazatuk daczára sem voltak még egyebek mint egy korábban népöldöklő katonai demagogiával, később pedig böles belpolitikával elaltatott köztársaság első hivatalnokai — éppen nem levén »legibus solutus« oly értelemben, mint a hogy ezt a Iustinian korabeli államjogi nyelvezet velünk elhithetni szeretné. Midőn pedig Passy azon választó királyságra utal, a melyben úgy választották ugyan a rendek az államfőt, de csak bizonyos, mintegy szerződésileg megállapított család tagjai közül,¹⁾ mulasztást követ el, hogy meg nem ragadja ezen alkalmat a monarchia és a köztársaság közti átmeneti államforma lét-czímének szabatos körülírására.

De abban is hiányos Passy meghatározása a monarchiai államformáról, hogy csak »pouvoir«-t, hatalmat emleget, a nélkül, hogy megmondaná, vajjon monarchiának tartja-e még azon államformát, a melyet a görögök *δυναστεία*-nak neveztek, vagyis, a hol nem egy, de több egyén gyakorolta az örökösödés útján rászállott souverainitást mint megannyi, államjogilag a souverainitás gyakorlására hivatott család tagja? Passynak igaza volt, midőn megróttá Aristotelest, azért, mert ez az uralkodók száma szerint osztályozta az államformákat: de a monarchia meghatározásánál nem lett volna szabad mellőznie az uralkodó egyén egy-voltának betudását a fogalom elemeibe. Mert ha létezett is már a történelmi valóságban oly államforma, a melyben a Passy által monarchiainak nevezett jog-

¹⁾ Passy, *Formes des Gouvernemens*, i. h.

kört nem egy, hanem több egyén örökösödés útján nyerte el és gyakorolta: úgy ezen államformát még sem lehet monarchiának nevezni többé, bármennyire benső rokonságban álljon is ez utóbbival és bármennyire távol álljon is a köztársaságtól. Én »Elemente der Politik« című művemben »*Erbherrschaft*«-ot állítok szembe mint nagy kategóriát a »*Freistaat*«-tal, vagyis a *köztársasággal*: és az »*Erbherrschaft*« nagy kategóriája alatt különböztetem meg a monarchiát, a *δυναστεία*-tól.

Passy a monarchián és a köztársasági államformán belül fölismeri az alfajokat, a válfajokat, és azt mondja, hogy ezen alfajok, válfajok közti különbözeteket azon mérveknek egyenlőtlensége hozza létre, a melyekben a kormányzottak a törvényhozási határozatok meghozatalában, a bírásokban, szóval a közügyek intézésében résztvehetnek. Szépen van gondolva, több önállóságot is mutat Passy ez elmélete mint bárkié is előtte, ámde nincs kellő éllel körvonalozva, nincs kellő éllel kifejezve.¹⁾ Passy, a ki nagyon helyesen fölismeri úgy a monarchiának mint a köztársaságnak azon képességét, hogy az államfő által közvetlenül gyakorolt souverainitási jogkörön alúl úgy a monarchia mint a köztársaság akár aristokratikus, akár demokratikus lehessen,²⁾ Passy, nézetem szerint ismét mulasztásba esik, midőn e helyütt, a monarchia és a köztársaság alfajairól szólva bele nem ereszkedik az

1) U. o. p. 8 : Après la différence radicale que met entre les diverses formes de gouvernements l'exercice ou l'abandon par les gouvernés de la souveraineté constituante, viennent toutes celles qui résultent de l'inégalité de la mesure suivant laquelle les gouvernés concourent aux décisions législatives, contribuent à rendre la justice ; en un mot, participent à la direction des affaires publiques.

2) U. o. p. Et cela est si vrai que les monarchies et les républiques peuvent passer de la condition aristocratique à la condition démocratique ou de celle-ci à celle-là sans que le changement affecte en rien la constitution ni les prérogatives du pouvoir exécutif. Il suffit, pour qu'il en advienne ainsi, que le droit de participer à la formation et à la composition des assemblées législatives s'étende ou se resserre au sein des populations, toute chose d'ailleurs en ce qui concerne, d'une part, la partie effective de ce droit, et de l'autre, le principe, le mode d'existence, l'étendue des attributions du gouvernement, demeurant sur le même pied qu'au paravant.

állampolgárság, s egyáltalán a társadalom egységes vagy pedig rendileg, sőt kasztszerűleg tagozott voltának méltatásába. Ha ezt tenni el nem mulasztja, Passy, a maga megkezdett gondolatmenetének szárnyain fölemelkedhetik, az imént érintett ötletének horderejénél fogva, oly magaslatra, a homnét széttekintve, átalakíthatja vala az egész hagyományos államformatanunkat. Igen. Ha ezt tenni el nem mulasztja, okvetlenül rá kell jönnie, hogy államformák mint ilyenek nemcsak egy nézpontról ismerhetők föl, hanem különböző nézpontról, és ezen nézpontról tekintve ugyanazon államok lehetnek többé-kevésbbé demokratiák vagy aristokratiák, a melyek monarchiák vagy köztársaságok, sőt ugyanezen államok egészen külön típusokat képviselnek, ha a művelődési állam, a jogállam, a rendőr állam, a táborállam — vagy másfelől az állami központosítás, decentralisatio, meg selfgovernment nézpontról vétetnek szemügyre. Ha Passy a maga gondolatmenetében idáig hatol, és buvárlatainak eredményeit nyílt képletekben rakja le: akkor okvetetlen megdöntheti Aristoteles államformatanát, a melyet Passy emigyen is ostromol ugyan elég hévvel, de még sem teljes sikerrel.²⁾

¹⁾ U. o. 8: Tel est le nombre de ces différences qu'il a toujours été impossible d'appliquer aux formes de gouvernement qu'elles particularisent des dénominations suffisamment caractéristiques. P. 11: On le voit: l'exercice de la souveraineté se prête à des combinaisons d'une variété infinie, et de là, dans les formes de gouvernement, des différences si nombreuses, qu'il a toujours été impossible de les classer et de les dénommer toutes.

²⁾ U. o. p. 11. Bien plus: les formes de gouvernement ont été envisagées sous des aspects divers, et jusqu'ici il a été d'usage presque général, de les classer en trois catégories, d'après le nombre des personnes auxquelles appartenait l'exercice de la puissance souveraine. Ce sont les anciens qui ont fait l'égale à cet égard commentant une méprise commandée en quelque sorte par les particularités de leur état social. Les anciens tenaient l'esclavage pour nécessaire et légitime, et cette croyance influait puissamment sur leurs conceptions politiques. Passy téved; a régi görögök azon észjárására, a mely szerint Herodotos idejében nem kevésbbé mint Aristoteles majd Plutarchos idejében az uralkodók száma szerint 3 államformát (Aristoteles ennek 3 elfajulását is) különböztettek meg, u. m. a monarchiát, oligarchiát (aristokratiát) és demokratiát a kizárólag szabad állampolgárok által élvezett államéletben, a görögök ezen észjárására nem volt a rabszolgaság otléte a legcsekélyebb befolyással sem.

Passy a monarchiai és a köztársasági államforma alfajairól és válfajairól azt mondja, hogy azok megszámlálhatatlan sokaságúak, számtalanfélekép történhetvén meg a souverainitás gyakorlása módozatainak a combinatiója, elannyira, hogy minden időben lehetetlen is volt minde változatokat fölismerni, osztályozni, és mint a két nagy államformának, a monarchiának és a köztársaságnak megannyi alfajait, válfajait kategorizálni és kellő műszóval megjelölni.

Passynak igaza van, ha mindazon államszervezeteket képzeljük szemügyre vehetni, a melyek az emberi művelődés újabb korszakaiban különböző fokú souverainitásnak szolgáltak közegekkül ezen souverainitás gyakorlására; hisz Európa és Amerika fehéremberlakta államain, meg némely európai államok ausztráliai, afrikai, ázsiai tartozékain kívül manap sem ismerjük még alaposan úgy szólván egyetlen egyéb állam szervezetét, s hatalmainak jogkörét, valamint ennek gyakorlása módozatát sem. Vollgraff tanár ¹⁾ ezelőtt több évtizeddel ugyan vállalkozott még Oceania államai alkotmányainak és államszervezetének állam- és jogbölcészeti elbirálására is: ámde roppant terjedelmű, állítólag anthropologiai és ethnologiai alapra fektetett munkája egyéb sikert alig tudott elérni, mint hogy Konstantin Frantz elnevezte azt a politikai tudomány »Kosmos«-ának; a szakértő, elfogulatlan kritika azonban száználmas mosolylyal tért napirendre ezen kolosszerű kísérlet fölött, a mely a bushmanok és niam-niamok, a wampugok és wataiták államéletéből akar állambölcészeti axiomákat kifejteni, és ugyanakkor elárúlja, hogy Anglia alkotmányát sem ismeri. ²⁾ Passy nem engedte magát ily kalandozásra ragadtatni, és ebben helyesen cselekedett. Ámde az európai és a fehérember-lakta amerikai államok államformai tanulságait az »Institut« nagyérdemű tagja mégis megkísérelhetette volna rendszerbe hozni a monarchiai és a köztársasági nagy államformák keretén belül, a hol mindez álla-

¹⁾ L. »Demokratie« cz. művem I. kötetének, Einleitung i. h. Konstantin Frantz: »Die Naturlehre des Staats« című könyvében rendkívül magasztalja Vollgraffnak ezen éppen nem alapos »monstrumlibri«-jét.

²⁾ L. »Demokratie« cz. művem i. h.

mok számos, de éppen nem megszámlálhatatlan típust mutatnak.

E helyett Passy történelmi rajzát nyújtja bizonyos államoknak, a melyek a legutóbbi harmadfélezedév folyamában leginkább belevésték magokat a nyugateurópai polgárisodás és ennek előkészítői emlékezetébe. Passy a primitív társadalom államformáját azon képben véli föltalálhatni, a melyet Hecke-welder hittérítő a Pensylvania vörösbőrű őslakóinak társas-együttlétéről ecsetel. E népnek — mondja Passy — nem voltak állandó intézményei, nem volt semmiféle állandó, akár mi néven nevezhető tisztviselője; esetről esetre adták magokat e vörösbőrűek annak vezetése, vagy biráskodása alá, a kit éppen abban az időtájban a legbefolyásosabbnak, a legvitézebbnek vagy a legokosabbnak ismertek föl. »C'est la forme républicaine dans toute sa plénitude et à son plus haut degré de simplicité«, kiált föl a »Des Formes de Gouvernement« szerzője. Ezen innét a patriarchalis államformát rajzolja, s e részben nem tér el egyéb szakiróktól. Majd áttér a Róma bukását megelőzőtt korszakok államformáira. Nem beszél sem az akkad-korbéli, sem a későbbi babyloniai, sem az assyriai, méd, stb. monarchiákról: mert csakugyan még az ékiratok mai világánál sem tudunk ezen államformákról semmit, a mit az államtudomány komolyan értékesíthetne.

Nem ereszkedik bele a perzsa birodalom intézményeinek taglalásába sem, az aegypti monarchiát pedig, úgy látszik, nem ismeri kellő alapossággal. Nem veszi tudomásúl, hogy Aegyptben a kasztok válfalai nem voltak soha áthághatatlanok, s hogy a király uralkodásának minden actusát oly törvények szabályozták, a melyek összeségének, mint egy egészen sajátyszerű alkotmánynak a biztosítékait annál többre kell hogy becsülje a modern tudomány, minél inkább előre halad a hieroglyphkek irodalmának fölhantolásában és leolvasásában.

A görög monarchiák közt fölismeri, Plutarchos ismert helyéből, a törvények uralmára alapított monarchia államformáját a Molossok államában; helyesen jegyzi meg, hogy a Makedonia államformája meglehetősen hasonlított a Molossok államához; igaz az is, hogy az örökösödési rend nem volt megállapítva egyikben sem, hanem csak az uralkodó család

volt megállapítva, a melyből a királynak választatnia kell. De midőn Passy csak csekély különbséget hisz föltalálhatni egyfelől a makedon-monarchia, másfelől pedig a patriarchalis ¹⁾ államforma között: meglehetősen téved: mert egész sorozatát ugorja át, öntudatlanul is azon alfajoknak, vagy legalább typosoknak, a melyekben a monarchiai államforma tökélyesedése, viszonylagos tökélyesedése csak Agamemnon királyságától II. Fülöp makedon királyságáig is nyilatkozott. A legáltalósbb megjegyzése egyébként Passynak a trónörök-lési rend tökélyetlen voltára, sőt a legtöbb ódon királyságban teljes hiányára vonatkozik. Makedoniában és Epeirosban szintűgy mint Mediában és Perzsiában csak az uralkodó család volt megállapítva az államrend, vagy, ha úgy tetszik, az alkotmány által: e családon belül a férfitagok örökös pályázókül tünnek föl a trón felé, majd cselszövény, majd véres merényletek segélyével szakadatlanul küzdve egymás ellen, megbontva, vagy lehetetlenné téve az állandó belbékét és a háborítlan államjogi életet. Ez nem a monarchia még, kiált föl Passy, ez annak gyermekkora csupán: a monarchia teljessé csak azon századok folyamában lesz, midőn ezen államforma fogalmának egyik legfontosabb eleme, a trónörökösödés határozott, szabatos és változhatatlan törvény szerint minden egyéb mozzanatot háttérbe szorít az államjogi gyakorlatban. ²⁾

¹⁾ U. o. p. 115 : Évidemment les formes de gouvernement ne diffé-rèrent que bien peu, dans les deux pays, de celles qui avaient prévalué durant l'ère patriarcale.

²⁾ U. o. p. 117 : A regarder au fond des choses, il y eut dans le monde ancien des États régis tout entier par un seul et même prince ; il n'y eut pas de véritable monarchie. Nulle part, ne s'y dégagea et ne régna complètement le principe constitutif de la monarchie, la transmis-sion de la couronne suivant un ordre fixe, inaltérable, à l'abri de toute contestation, uniquement déterminé par des faits de naissance et de con-sanguinité. — P. 119 : Or, de telles lois, aucune des sociétés de l'antiquité n'en eut d'assez positives pour obtenir le respect de tous, et la préserver des conflits sanglants auxquels donnaient lieu les vacances du trône. Tou-tes laissèrent à la force le rôle decisif dans les compétitions entre les princes de la maison royale, et à peine montrèrent-elles une certaine préférence pour le droit de celui des enfants de leur dernier prince qui se trouvait en âge et capable de se saisir du gouvernement. C'est qu'elles étaient *trop incultes* encore pour comprendre la nécessité de se soumettre

Valóban nagyot kellett még érnie szellemileg, s ennek folytán politikailag a társadalomnak, míg megérthette a közérdek azon követelményeit, a melyek a trónöröklés ily szoros megállapítására fektetett monarchiai államforma kidomborítását tették a népek belnyugalmára nézve, annyi évezred ádáz dulongsái után kívánatossá!

A görög köztársaságok első alakulásáról, az ős nemeség uralmáról, a tyrannisról Passynak helyes fogalma van; nem ismeri azonban úgy látszik az aismnetek intézményét, és ama tömérdek görög állam szervezetét, különben nem mondhatná azt, a mit mond, hogy t. i. a görög államok szervezete és alkatrész-állománya csak nagyon halvány árnyalatokban különbözött egymástól.¹⁾ Ha csak kissé belepillantott volna pl. Tegea, Elis, Miletos, Syrakusa, Phokis, és az opunti lokrok államszervezetébe, nagyon is könnyen meggyőződhetett volna a felől, hogy ezen államok épp annyira különböztek szervezet, és alkatrész-állomány dolgában egymástól, mint a hogy mindannyian különböztek Athenétől, Thebától, Korinthostól, Megarától és Spartától.

Passy előtt nem titok, hogy a szó modern értelmében demokratia a hajdani görög államokban egyáltalán soha, sehol nem létezett. A népesség túlnyomó nagy tömegét mindenütt a rabszolgák képezték, s ezek mellett az egyéb nem-szabadok, pl. a μέτοικος-ok, az u. n. zsellérek nem voltak állampolgárok, — politikai jogokat csakis ez utóbbiak, vagy is a teljesen szabadok gyakoroltak; ezeknek számát, összes számát, Passy szerint, az athénei számarányok szerint kellene megítélnünk, vagyis, miután Athenében Demetrios Phalereus korában 21,000 állampolgár volt, 10,000 zsellér és 400,000 rabszolga; ez utóbbiak mindkét nemen, az állampolgárok pedig csakis a

et de soumettre les grands personnages à des règles invariables et fixes. Il fallait pour dégager le principe monarchique des complications et des confusions qui en contrariaient l'essor, une expérience de la vie collective, une intelligence des intérêts publics qui manquèrent longtemps aux hommes et qui dans le monde moderne n'eut commencé à porter leurs fruits que depuis un assez petit nombre des siècles. Hogy az aegypti királyság államformatani jelentőségét Passy nem ismeri eléggé l. föntebb.

¹⁾ Des formes de gouvernement, p. 127.

férfi nemen levén számítva: tehát Passy szerint azt kellene föltételeznünk, hogy minden egyes görög államban körülbelül $\frac{1}{6}$ -át képezte a szabadok összesége az összes népességnek. Ez indokolatlan föltevés; de abban Passynak igaza van, hogy az, a mit a görögök demokratiának neveztek, a mi szempon-
tunkból tekintve nagyon is kegyetlenül kiváltságos osztály, tehát tulajdonkép születési aristokratia, vagyis a nemesség, a családja uralma volt. Passy nem nevezi oligarchiának, hanem aristokratiának nevezi azon államformát, a melyet a görög államokban, a hol és a mikor ott demokratia vagy tyrannis, nem volt, meghonosítva találunk. ¹⁾ Úgy látszik, Passy nem helyez súlyt azon tényre, hogy *ἀριστοκρατία* alatt a görögök oly államformát értettek, a mely felé törekedni kell ugyan, de a mely gyakorlatilag soha semmiféle államban egyhangú elismerés és államjogilag érvényesült műszó szerint még soha életbe nem lépett. És így helytelenül nevezi azon görög államformát, a melyben a szabadok összeségének bizonyos része volt csak az államhatalom kezelésének birtokában, aristokratiának: ennek a görög neve, tudjuk, görög államjogi műnyelven csakis oligarchia volt. De mindenesetre kellett volna Passynak különbséget tennie az oly oligarchiák között, a melyekben csak is a születés adta meg a jogczimet az állam kormányzására, meg azok között, a hol a nagyobb vagyonfok adta e jogot. Ez utóbbiakat *τιμοκρατία*-nak nevezték, kivált ha különböző vagyonfok, különböző fokú politikai jogkör gyakorlására képesített. Sokrates tanítványa Xenophon azonban már a »plutokratia« kifejezést használja oly államforma megjelölésére, a melyben a nagyobb vagyonfok ad jogot az állam kormányzására. Passy ezt nem vette tudomásul, valamint azon fogalomzavart sem, a melyet Aristoteles, a hagyományos szokás folyamán megörökít, midőn úgy az *ἀριστοκρατία* mint az *ὀλιγαρχία* alatt a legelőkelőbb nemesekből és gazdagokból álló »kitünők«-et akarja értetni, csupán azon különbséggel, hogy ott a közjó érdekében, emitt pedig csakis a saját magok érdekében kormányozzák az államot. Passy hisz a Marathonnál és Salamisnál győzött athéneiek magasztos erkölceiben is; azt

¹⁾ U. o. pp. 123. kv.

hiszi, hogy később nagyon aljasok, undort ébresztőleg önzők, kapzsi, hazugok voltak ugyan a görögök, de ennek nem az államforma az oka, hanem a sok belháború. Épp ily kevésbé ismeri Passy azon osztályrészt, a melyet az athenei demokratia az értelmi haladás körüli valódi érdemből követelhet meg magának és így, daczára objectiv kritikái igyekezeteinek, sőt túlkomor fölfogásának, még sem nyújthatja hű képét az ódon demokratianak, mert mint nem szakembert az ódonság dolgai-ban őt is félrevezette a hagyományos orthodoxia.¹⁾

Nem vizsgálom a többi hiányokat és nem szabatos körülírásokat; nem a Passy azon visszapillantását sem,²⁾ a melyet ő a római császárság alkotmányjogára vet: elég legyen annyit mondanom, hogy sem Mommsen, sem Madvig és Herzog kutatásainak eredményeit nem tudja ő be a maga ide vonatkozó fogalomkörébe; pedig mindenki, a ki a római császárság alkotmányjogával foglalkozik, tudhatja, hogy említett buvárok korszakalkotó vívmányainak fölhasználása nélkül az a kép, melyet egy önálló réalphilologiai buvárlatok nem üző államtudós a római császárság alkotmánytörténelméről rajzol, csak szerfölött hiányos, és sok tekintetben csakis tévesen alakító és ecsetelő lehet. És csakugyan, sem Tiberius alapvető rendszerezésével, sem Vespasian, sem Diocletian, sem Nagy Konstantin alkotmányjogi változtatásaival nem foglalkozik Passy művében érdemileg; Caracallában csak dühönczöt lát és Alexander Severusnak meg Probusnak a neve sem fordul nála elő. Pedig mind e császári nevek a római császárságnak valódi monarchia felé irányuló fejlődésében megannyi határköveket jelölnek; Alexander Severus és Probus tanácstörvényei pedig törekvést jeleznek némi alkotmányos monarchia felé, már t. i. a mennyire ez utóbbinak a fogalma megfér az antik államélet fogalmával.

Alig nyújt szabatos vázlatot Passy a római birodalom romjain keletkezett monarchiák alkotmányjogi jelentősége felől is,³⁾ és a mi meglepő, meglehetősen fölületesen érinti a

¹⁾ Perrot műve »Le droit public d'Athènes« később jelent meg mint a Passy könyve, és így ebből nem tájékozhatta magát körülményesebben.

²⁾ Pp. 173—215.

³⁾ Pp. 199—217.

hűbér-uralom leveretése után fölszínre került monarchiák alkotmányjogának alapmozzanatait is.¹⁾ Aragonia alkotmánytörténelme dús anyagot szolgáltathatott volna Passynak a monarchiai államforma belső fejlődési képességét lépésről lépésre követni mindazon módosulásokon keresztül, a melyeket egy őszintén a törvények uralmának megállapítására és consolidálására törekvő, erősen rendi, de a hazafiasságban és a szabadság szeretetében mégis határozottan egyöntetű alkotmányosság a középkor századaiban, még a hűbéri jog alapján is, képes volt megfutni; de azonfelül, hogy a Justiza állambirósági intézménye már magában véve arra hívja föl az államformák buvárát, hogy az aragoniai monarchiát a monarchiai államforma oly válfajául állítsa föl, a minő sehol másutt, sem azelőtt, sem azóta nem létezett, a városok jelentékeny szerepe az aragoniai törvényhozásban szintén oly vonás, mely egy középkori monarchiában, hűbéri alapon, nem találja mását csak Castillában.²⁾ De Angliáról sem látszik Passy fölismerni, hogy ez már VI. Edward és Erzsébet korában lényegileg különbözött minden akkori európai monarchiától. Igen, mert nem elég e különbözet megértetésére constatalni azon alkotmányos jogkört, a melyet a népképviselési eszme százados harcokban vívott ki magának az önmegadóztatás és a kormányzat ellenőrzése tekintetében szemben a koronával: egybe kell hasonlítanunk az állampolgári társadalom, vagy ha úgy tetszik, a tágabb értelemben vett nemzet tagozatát úgy a mint ez az újkor első századaiban az összes európai monarchiákban alkotmányjogi alapon megszervezve volt, Anglia állampolgári társadalmának akkori tagozatával.

Míg Európa egyéb monarchiáiban oly mereven állottak szemben egymással a rendek, hogy nem egy mozzanatot illetőleg valóságos kasztokra emlékeztettek, — az egy Dániát sem véve ki, mert hisz itt csak 1670 után döntötte meg a »Kong-lov« a túlmerev rendiséget, Norvégiában pedig az idegen uralom az ősrégi jogegyenlőség intézményeit az időtájt

¹⁾ Pp. 217—253.

²⁾ Zurita, *Annales de la corona del Reymo de Aragon és Biancae Commentarii*, i. h. (L. A miniszteri felelősség eredetéről akad. értekezésemet 1882.)

már szintén tényleg rendi mozzanatokkal ellensúlyozta volt; mondom, míg a szárazföld összes monarchiáiban a társadalom élesen kimetszett rendi oszlopokon nyugodott, és egy egységes nemzeti társadalomról politikai tekintetben még szó sem lehetett: addig Angliában már rég megszűnt, eltekintve a főuraktól, a peerektől, úgyszólván minden egyéb rendi válaszfal, mely az állampolgárok különböző osztályait szokta elválasztani egymástól.

Hallam mondja, nem én állítom, hogy Angliában már III. Henrik ¹⁾ uralkodása óta éppen oly tökéletes volt mindenkor a törvény előtti egyenlőség, miként tulajdon napjainkban, kivételt nem képezett erre nézve más mint csakis a peeri méltóság egymaga. Sőt maga ezen peeri méltóság sem volt legkevésbé sem kaszt-szinezetű. Alá voltak vetve az esküdtszékeknek a főurak is; éppen oly büntetéssel sújtotta őket az igazságszolgáltatás, mint bármely más angol alattvalót; a peer szintűgy tartozott résztvenni a közteherviselésben mint bármely egyéb, bármily alacsony társadalmi állású honfitársa; az oly kiváltságoknak, minőket a szárazföld monarchiáiban élveztek a főnemesek, a peerekre nézve árnyéka sem volt meg Angliában. Elannyira, hogy ámbár ezen államjogi műszót hogy »állampolgár« az angol államjog távolról sem ismerte, azért mégis Angliában testesült meg először az »állampolgár« fogalma az államjogi gyakorlatban, az összes európai monarchiák sorozatában. ²⁾ Ámde nem maradt e fejlődés csupán a törvény előtti egyenlőségénél a szó büntetőjogi és közteherviselési értelmében. Már VI. Edward idejében megszűnt volt Angliában minden különbség a nemesember (»gentleman«, vagyis mint ma mondanók: »gentleman«) és a »roturier« között. Oly kora író, mint Sir Thomas Smith ³⁾ constatalja ezt félreérthetetlen határozottsággal, — Sir Thomas Smith, a ki pedig Erzsébet királynő titkára volt. Egykorú író jelzi azt is, hogy Angliában már ezen időben, sőt már korábban sem

¹⁾ Hsl. ö. Cotton, Short view of the long reign of Henry III, p. 27. köv.

²⁾ A főnebbi adatokra nézve l. Hallam alkotmánytörténelmi műveit és Earl Russell »Hist. of the Engl. Constitution«-ját, i. h.

³⁾ Descriptio regni Angliae l. Earl Russell i. m.

tekintették a tanúlt és vagyonosságánál fogva önálló angol családfáját: hanem az egész angol társadalom közvéleménye egész előszeretettel belenyugodott abba, hogy tanulmány, társadalmi műveltség és önálló vagyonosság által bármely angol alattvaló is elfoglalhassa és háborítatlan közelismerésben élvezhesse azon helyet, a melyre magát az említett tulajdonok által a társadalom hierarchiájában felküzdötte. Ez pedig amnyival könnyebb volt, mert semminemű rendi tekintetek nem korlátoztak senkit a közhivatalviselésben, ha az illető a korona, vagy a választók bizalmát ki tudta érdemelni különben magának. Vegyük hozzá, hogy a lordok fiai már régóta nem tartoztak volt ekkor a peeragehoz, hanem a »Commons«-hoz, vagyis a néphez — a minthogy egy Bedford herceg fia már VIII. Henrik idejében ott ült az alsóházban a nép választottai között, rangtalan képviselő, honfitársainak társaságában; vegyük hozzá, mondom, ezt, és meg fogjuk érteni, hogy mennyivel fölötte állott már a középkor utolsó és az újkor első századaiban Anglia állampolgári társadalma az összes szárazföldi monarchiák társadalmi fejlődésének! Minő előrehaladott stadiuma ez már az egyéni erő állami és társadalmi értékesíthetésének, a melyet a Plantagenetek és a Tudorok monarchiája élvezett, azon szűkkeblű megrendszabályozáshoz képest, a melynek a szárazföld monarchiáiban, még Aragoniát sem véve ki, ugyancsak az állampolgári egyéni erő volt kénytelen nehéz igáját hordani! A szárazföld monarchiáiban, azon századok folyamában, minden emberi lény, a hűbéri alapokon nyugvó rendi jog szerént, bizonyos meghatározott pontra volt már születésénél fogva odaállítva. Szorosra szabott jogi korlátok határolták körül mindenkinek az egyéni erejét, szellemi, erkölcsi, anyagi munkásságát szemben az állammal; szabad mozgásról szó sem lehetett, a tehetség szárnyalását visszaszorította minden pillanatban a születésének súlya, a közjó érdekében való munkásságát csirájában bénította meg a társadalomnak hűbérjogilag rendi tagozata. Éppen ezért nagyban tévedtek mindazon írók, a kik elragadtatva a korona teljhatalmát egy nagy államjogi kérdésben alkotmányos alapon korlátozó rendi tagozatú országgyűlések hatalomköre által, valami nagyon közel rokonságot vélték egy-

felől az angol, másfelől meg az aragoniai, svéd, vagy magyar alkotmányfejlődések között fölismerhetni. Tagadhatatlanok ugyan bizonyos analogiák: ámde ezek csakis a korona teljhatalma korlátozásának mikéntjére vonatkoznak: e fölszín alatt, a nemzettest belső szervezetére nézve a távolság, a különözet egyfelől Anglia, másfelől említett szárazföldi monarchiák között megdöbentő.

Passznak nem érdeme, hogy e különözeteket nem igyekezett bevilágítani. Pedig a monarchiai államforma válfajainak megállapíthatására nézve a III. Henrik, s még inkább az Erzsébet királynő idejebeli angol monarchia egy éppen oly nevezetes mint felismerhetetlen tyrust birt volna szerzőnknek szolgáltatni. Föl kellett volna használnia neki e tyrust az államformák fogalmának és alosztályozásának tisztázásánál: és úgy annyival is inkább, minthogy az a különözet, a melyre csak imént utaltam, szülőokává lőn lényeges eltéréseknek egy másik nagy alkotmányjogi kérdésben. Abban t. i., hogy mennyire volt képes nem csak irott malaszt szerint, de a gyakorlatban is sikeresen korlátozni a korona teljhatalmát az országgyűlésekre jogosított rendek összesége, vagyis, ha úgy tetszik, a nemzet, a szó középkori értelmében, a szárazföldi monarchiákban, párhuzamban az angol alkotmányosság e részbeni egykorú vívmányaival? Hát e részben a tanulság eléggé határozott, habár ezen tanulságot nem is igen szokták eddigelé figyelemre méltatni az államtudományban. E tanulság az én elméletem szerint a következő: Angliában már III. Henrik óta le voltak dőlve azon államjogi és büntetőjogi válfalak, a melyek a nemzettestet annakelőtte élesen kimetsződő, csaknem kasztszerű rendekre tagolták volt; daczára a csekély számú, és kisebb fiaikban a néppel amúgy is egybeolvadó peerek előjogainak, az angol alattvalók összesége ennek folytán már ama kora századok óta folyton csaknem egy teljes jogegyenlőségen alapuló s a törvény előtti egyenlőség folytán minden kétségen fölül egységes nemzettestet, vagyis állampolgári társadalmat képezett: egy ugyanazon nagy érdekközösségben érezte tehát magát az egész nemzettest, az alattvalók összesége szemben a korona teljhatalmával és képes volt éppen ezen nagy érdekközösségének szakadatlan érzetében annyira össze-

tartani, hogy az alkotmányos gyakorlatban egyre több erőt gyűjthetett magának a politikai szabadság biztosítására a parlament jogkörének folytonos tágítása és a kormány felelősségének nem csak kivívása, de szilárd alapra fektetése által is. Ezért Anglia alkotmányfejlődése III. Henrik kora óta folytonos térfoglalása a nép jogának a korona praerogatívájának rovására; ennek köszönhető Anglia nem csak az 1688-diki dicsőségteljes forradalom vívmányainak megállandósulását, de egyúttal azt is, hogy már 1782-ben, vagyis 7 évvel a francia forradalom kitörése előtt, már meg volt vetve az alapja a jelen parlamentarismusnak, a cabinet parlamenti felelősségének éppen oly biztos mint teljes és visszavonhatatlan érvényesülése által. Anglia tehát lépésről lépésre vívhatta ki és biztosíthatta magának III. Henrik óta a teljes politikai szabadságot, mert már III. Henrik idejében meg birta magának teremteni a törvény előtti egyenlőség, majd — a csekély számú, s kisebb fiaik által a néppel amúgy is összeolvadó peerekől eltekintve, — a politikai és társadalmi egyenjogúság gyakorlati érvényesítése által az egységes, magát minden ízében érdek-közösségben érző és valló nemzettestet. — A szárazföldi monarchiákban azonban másként fejlődtek a dolgok. Ezen monarchiákban nem jött létre egy egységes nemzettest; itt csak különálló, többé-kevésbé kasztszerűleg elkülönített rendekre tagolt társadalom létezett, a papság, nemesség, polgárság és parasztság pedig mint rendek, habár hazafias solidaritásban érezték is magokat egymással a legtöbb esetben a külellességgel szemben, sokkal inkább át voltak mégis hatva az ő különleges rendi érdekeiktől, semhogy a koronával szemben századokon át folytonos követelhetőséggel és erélylyel birtak volna kellő alkotmánypolitikai solidaritásban is küzdeni a politikai szabadságért, a kormány felelősségeért. Ezért nem is érték el sem a politikai szabadságot, sem a kormány felelősséget a szó komolyabb értelmét tekintve, 1789 előtt a magok alkotmányfejlődésében; nem érthette ezt el még Svédország sem, jóllehet éppen azért, mert Svédországon a rendek kevésbé mereven állottak szemben egymással, sőt részese volt az országgyűlésnek még a *parasztok rende* is, és így a svéd rendek összesége inkább megközelítette az egysé-

ges politikai nemzettest fogalmát, mint — Dániában 1670. óta absolut levén a királyság, — a szárazföldi Európa bármely más monarchiájában: éppen ezért Svédországon aránylag mégis nagyobb volt a politikai szabadság és komolyabb a kormánynak legalább legalis felelőssége 1789 előtt, mint akár Spanyolországon, Portugalliában, az olasz monarchiákban, akár a német királyságokban, fejedelemségekben, akár Magyarországon. Hasonló áll Németalföldről is, a mennyiben ez már átmeneti typust képezett akkor a szövetséges köztársaságból a monarchiai államformába. Mindez azonban elenyészik mind a valódi politikai szabadság, mind a kormányfelelősség szempontjából szemben Anglia alkotmányfejlődésének már akkor elért nagy vívmányaival.

Ismételve hangsúlyozom tehát, hogy Passy meglehetősen csorbát ejtett a saját maga államforma-elméletén, midőn elmulasztotta a már III. Henrik óta folyton, nagyrészt meglehetősen komoly jogegyenlőségi alapon, a csekély számú peerage praerogatíváinak tetőzete alatt, egységes állampolgári sőt politikai nemzettestté fejlődött Angliát mint a monarchia egyik egészen sajátzerű válfaját kidomborítani.

Ámde Passy még saját hazájának, Franciaországnak államjogi fejlődését sem méltatja kellően belemélyedő kritikai részletezéssel azon szakaszában, a melyben a régi francia monarchia typusát igyekszik történelmi alapon kikerekíteni.¹⁾

Tudomásul veszi ugyan, hogy a francia községek már a XIII. század vége óta le kezdtek mondani a magok helyhatósági önkormányzatáról, csakhogy a polgárság mint szabad polgári rend alakulhasson meg szemben a főnemesek előjogaival, kiváltságaival, a nekik, a községeknek, őszintén jobbját nyújtó királyi hatalom védve alatt: de éppen nem nyújtja mindazon államjogi tények százados nagy láncolatának kimerítő vázlatát, a melyek szent Lajos politikai végrendekezése óta le egész XIV. Lajos haláláig nem egy európaszerte páratlanul álló államjogi és társadalmi tényezőt hoztak létre Franciaországon. A legfontosabb e tényezők között kétségen kívül a tiers état volt.

¹⁾ Pp. 229—248.

A francia bourgeoisie nem volt odakötte már V. Károly, sőt tán már régibb idők óta sem egyes kiváltságos városok kebelbeli polgári kötelékéhez, mint a hogy a »Bürgerschaft« például Németországon, sőt hazánkban is a »*polgári rend*« 1848 előtt ugyancsak ez értelemben tüzetesen bizonyos kiváltságos városok kötelékébe való tartozástól volt föltételes. »*Désavouer son seigneur, et s'avouer bourgeois du roi*«¹⁾ — ez volt azon actus jelszava, a melylyel bármely tagja a negyedik rendnek, vagyis a hűbéri jogon alapuló földesuraság kötelékéből, királyi jutalom vagy kegy folytán, a nélkül, hogy ezért régi falusi, vagy nem-kiváltságolt városi rendes tartózkodási helyét, domiciliumát elhagyni, vagy magát tüzetesen valamely kiváltságos város polgárságának jogi kötelékébe fölvétetni tartozott volna, polgárrá »bourgeois«-vá avattathatott, vagyis a negyedik rendből a harmadik rendbe emeltethetett. Augustin Thierry hangsúlyozza a régi francia államjog e mozzanatának fontosságát;²⁾ Passy azonban nem is említi: pedig tagadhatatlan, hogy éppen e sajátlagos, az egész francia államterületnek nem csak egyes kiváltságos városaira, de a vidék legcsekélyebb községének lakóira is esetleg királyi jutalom, vagy királyi kegy folytán átruházható jognál fogva nyert a francia tiers état a maga hazájában már a középkor későbbi századaiban oly messzeható úgy politikai mint társadalmi fejlődési képességet, a melyhez egyetlen szárazföldi monarchia, még a hajdani Castilla és Aragonia városai kiváltságos polgárainak fejlődési képességét sem lehet hasonlítani. Más szárazföldi monarchiákban a polgárságnak, mint harmadik rendnek, éppen ezen aránylag csekély számú városok kötelékéhez kötött voltánál fogva sem a saját közvetlen politikai súlya nem emelkedhetett, sem pedig nem birt az, még netán felsőbb oktatásban részesült tagjaiban sem, igen fölülemelkedni a saját helyi vagyis városi érdekein. A francia tiers état tagjai, kivált ha felsőbb oktatásban részesültek, a mint-hogy tömegesen részesültek is még egyetemi tanfolyamokban is, — mondom, a francia bourgeois-k, a francia tiers état

¹⁾ L. A »Recueil des Ordonnances des rois de France« XII. kötetének bevezetését Bréquignytól.

²⁾ I. m. 42. l. kv.

ezen tagjai nem ragaszkodtak ily szűkkeblű egyoldalúsággal az ő atyafiságos és egyéb kapcsolataiknál fogva a helyi, vagyis a vidékkel ellentétbe helyezkedő városi érdekekhez, hanem bár ápolták, a mennyire lehetett, az akkori királyi hatalom hatalomteljének védve alatt e helyi érdekeket is, mégis tágabb politikai s társadalmi látkörre birták magokat felküzdeni és előbb birtak odaadásteljes szolgálatába állani és ebben kitarítani, nem csak a vidék zöldülő vetéseit eltipró, és a városok lakházait fölperzselő külellenséggel szemben, de a béke műveiben is, mint bármely egyéb szárazföldi monarchiában a harmadik rend tagjai. Ez magyarázza meg az államtudósnak, azt, a mi fölött államtudományyal nem foglalkozó némely történetírók annyira elbámúlnak; ez magyarázza meg azon tág látkörű közérdekeltséget is a haza, az állam nagy ügyei és érdekei iránt, melyet a francia tiers état, még az 1789-diki forradalmat megelőzőtt, minden országos rendi gyűlések, États généraux-k nélkül lefolyt emberöltőkön át is oly jelentékeny mérvekben ki birt fejteni. Passynak, ha történelmileg akarta az ó-francia monarchiának történelmileg egymásután feltünedezett államformatani válfajait kidomborítani, figyelembe kellett volna vennie e mozzanat epocháját is, és új válfajt kellett volna fölismernie ennek bekövetkeztével.

A másik fontos tényező az 1789 előtti francia monarchia államformája válfajainak képzésében a »noblesse de robe« volt, és a mi ezzel egybefügg, a nem-nemesek hivatalképesítése, sőt egyenesen az állami legmagasabb ügy polgári mint katonai méltóságokra alkalmaztatása volt, a feudalismus romjain autokrator hatalmi teljre törekvő francia királyok által.

Passy erre sem fordít figyelmet; pedig igaz ugyan, hogy azon évek folyamában, a midőn Franciaország fölött VII. Károly uralkodott, ez a Franciaország a történetírók, sőt az államtudósok hagyományos iskolájának szemüvegén át tekintve, éppen csakis oly hűbéri monarchiának tűnik föl, mint a német nemzetű római szent birodalom avagy, tulajdon édes hazánkat kivéve, bármely egyéb monarchia közép- vagy délnyugati meg északnyugati Európában.: ámde közelebből tekintve, mégis minő különbség!

A XV. század közepe táján, midőn a német nemzetű római szent birodalomban az úgynevezett »Bürgert«, vagyis a harmadik rendhez tartozó polgárt, állami ügyekben éppen úgy, mint a társadalomban, alig vették még emberszámba, kivéve akkor, ha pénzt akartak kölcsönvenni a kincstár számára, az emberi méltóságot megbélyegző »Kleiderordnung«-gal és holmi köszöntési meg hajlongási, sőt még bizonyos hanghordozási szabályzatokkal is megrendszabályozott, kiváltságos városi dúsgazdag polgároktól, — mondom, a XV. század közepe táján VII. Károly francia király a maga tanácsosait már jórészt a »tiers état« köréből, a polgári születésű tehetségek közül választotta. Ott ültek VII. Károly tanácsában Jean Jouvenel, Guillaume Cousinot, Jean Rabateau, Étienne Chevalier, Jean Leboursier, a két Bureau, a kiknek egyike a francia tüzérség reformatora lón, valamint Jacques Coeur a francia államszámszéki intézmény tulajdonképeni megteremtője, a kinek tervezetei szerint az 1443-tól 1460-ig megjelent királyi »ordonnance«-ok egyúttal a bírósági szervezetet és a rendőrséget, sőt majdnem az egész királyi közigazgatást újjá alakították.

VII. Károly korában azonban még nem volt megtörve a feudalismus a francia monarchiában. Mint tudjuk, a XI. Lajos erős szelleme, majd később Richelieu s Mazarin hajtották végre e műveletet. Ámde azért Passynak a saját elmélete szerint külön válfajúl kellett volna odaállítania a VII. Károly monarchiáját szemben egyfelől a VI. Károly, másfelől meg a XIV. Lajos monarchiájával, valamint a XVII. század azon francia monarchiájával is, a mely közvetlenül a herczegek »Fronde«-ja előtt a már megtört feudalismus romjain, a parlamentek 1648-diki »assemblée«-jának határozataiban, »États généraux«-k nélkül is, egy egészen sajátyszerű alkotmányt nyer vala az önmegadóztatás jogának és a személyes szabadság bizonyos Habeas-Corpusának biztosítékai-
val, habár csak nagyon rövid időre is. Valóban ilyen monarchiai válfaj mint ez, nem létezett sehol azelőtt Európában. Rendi gyűlések nélkül, a politikai államtestületekül föltilakodott parlamentek, — túlnyomólag a birói hivatalok megvásárolhatására, de mindenesetre a magas szellemi képesítvényt

föltételező noblesse de robe túlsúlyára alapítva, — ezen parlamentek, különben az ország legfőbb bíróságai vindikálták tehát magoknak azon souveraine hatalmat, a melyet alkotmányos államokban a rendi, vagy népképviselési országgyűlések, a tiszta tömeguralmi demokráciákban, miként Schweiz három ős-cantonában a souveraine ösgyűlések, és az absolut államokban kizárólag az autokrator-monarchák szoknak vala gyakorolni. Ilyen nem absolut, és mégis sem rendi, sem népképviselési alapon nem nyugvó monarchia bizonyára egy egészen új válfaját fogta volna képezni a tágabb értelemben vett alkotmányos monarchiának. Az absolut monarchia azonban végleg fölülkerekedett az ily sajátzerű állapoton, köztudomás szerént még ugyancsak XIII. Lajos korában, és XIV. Lajos korában el is érte a maga tetőpontját a szó modernebb, nyugateurópai értelmében, e jelszó alatt: »L'État c'est moi.«¹⁾

A XIV. Lajos absolut monarchiája azonban nagyban különbözött akár a II. József, akár II. Frigyes monarchiájától, valamint nagyban különbözött azon monarchiától is, melyet Nagy Péter az öröklött ó-orosz államjogi intézmények átalakításával többé-kevésbé modern rendi alapon szervezett meg. A XIV. Lajos monarchiája annyira fölkarolta a polgári születésű tehetségeket, hogy Saint-Simon herczeg azt a maga vérgőgtelt elkeseredésében nem átallotta így nevezni, hogy »un règne de vile bourgeoisie.«²⁾ Igen, mert XIV. Lajos nem csak a roturier Colbert-t tette miniszterévé, de ezenkívül még egy egész csapat nem-nemest a francia monarchia legfőbb állami hivatalaira emelt, így Bouthilliert, Bailleult, Servient, Guénégaud-t, Fouquet-t, Michel Le Telliert, Le Pélitier-t, Desmarets-t, Chamillard-t, stb., elannyira, hogy a főnemesi, sőt egyáltalán a nemesi születés a XIV. Lajos hosszú uralkodásának összes miniszterei közt csak csekély számmal szerepelt. A tábornagyok közt is ott szerepeltek Fabert és Catinat, Duquesne és Dugay-Trouin. Azt lehetne gondolni, hogy

¹⁾ L'État c'est moi. Erről bővebben más alkalommal.

²⁾ Augustin Thierry: Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du tiers état, 271. l.

XIV. Lajos csak mintegy mechanikailag utánozta a római császárokat, a kik Tacitus nagy boszúságára, mellőzve a patriciusi családok sarjait, szabadosok és rabszolga irnokfélék, meg tanítók köréből ujonczozták a birodalom legfőbb méltóságait, nem annyira a jogegyenlőség iránti rokonszenves fogékonyaságból, mint már csak azért is, mert kivált a juliusi principatus korában a patriciusok sarjai, sőt még az újabb nobilitas vagy a plebejus, de szabad római családból született állampolgárok soraiból is alig vállalkoztak volna különben alkalmas tehetségek az oly természetű szolgálatokra, a melyeket az új államrend a maga fensőbb közegeitől már a dolog természeténél fogva megkövetelt. Valószínűleg a római imperatorok ezen eljárásának méltánylása indíthatta XIV. Lajost azon példák bővebb mérvekben való utánzására, a melyeket VII. Károly óta francia királyok a feudalis Európa ámulatára utódaiknak már nyujtottak volt; nem is juthat senkinek eszébe XIV. Lajosban a modern demokratia alapeszméjének úttörő bajnokát keresgetni: ámde tagadhatatlan, hogy XIV. Lajos nemcsak annyiban különbözött az akkori európai monarchiák uralkodóitól, hogy kalapját leemelve beszélgetett még a roturier-k feleségeivel is: de különbözött főleg a szárazföldi monarchiák akkori uralkodóitól még azon következetesége által is, hogy nem a születésnek, de az állami hivatalos rangnak szabta meg az első rangot még az udvari ünnepélyeknél is. Az ő rangfokozati szabályai szerint a polgári születésű miniszterek rangban mindjárt a vérbeli hercegek után következtek; feleségeik oda lőnek bocsátva a király asztalához; a tábornagyok, még ha polgári születésűek voltak is, a fölvonulásoknál előtte mentek a hercegeknek; a hadseregben sem élvezett a születési rang semmiféle előjogot; tisztán a szolgálati évek száma, vagy az egyéni érdem volt mérvadó. 1)

1) Mémoires du Duc de Saint-Simon, XIII., p. 58: »Grands et petits, connus et obscurs, furent donc forcés et de persévérer dans le service, d'y être *un vil peuple en toute égalité*, et dans la plus soumise dépendance du ministre de la guerre et même *de ses commis*.« — U. a. o. 17, 18. ll. »De là les secrétaires d'État et les ministres successivement à quitter le manteau, puis le rabat, après l'habit noir, ensuite l'uni, le simple, le modeste, enfin à *s'habiller comme les gens de qualité*; de là à

Szóval a XIV. Lajos absolut monarchiája e szempontból tekintve ismét egy egészen új válfaja a monarchiai államformának Franciaország alkotmánytörténelmi fejlődésében. Passynak figyelemmel kellett volna lennie e nevezetes mozzanatra, ha következetesen akarta volna kiépíteni a maga történelmi phasisok szerint széttagolandó államformatani válfajait. Hogy a német nemzetű római szent birodalom államformatani mozzanataiba nem mélyed bele Passy, ezen, ismerve e tárgy nehézségeit a francia buvárokra nézve, nincs mit csodálkoznunk; valamint azon sem csodálkozhatunk, hogy a »Des formes de Gouvernement« tudós szerzője Magyarország alkotmánytörténelmi mozzanataival sem foglalkozik a célra, hogy azon monarchiai államformát megállapíthassa, a melyet hazánk képviselt 1848 előtt a szárazföldi monarchiák sorozatában. Mindaz, a mit Passy Magyarországról e művében mond, ez a Zápolya és I. Ferdinand alatti szétszakadásra, a török hódoltságára, az eperjesi vénapokra és a *pragmatica sanctio* trónöröklési mozzanatára vonatkozik csupán. Ámde meglepheti Passy ezen államformatani művének tanulmányozóját, hogy Passy a svéd királyság, Dánia, Lengyelország azon alkotmánytörténelmi mozzanatait sem látszik tudomásul venni, a melyekből a most említett, annyira jellegzetes monarchiák valódi államformai typusát kiokolhatta volna. Szintügy elhanyagolja az olasz monarchiákat is, pedig ezek szintén nevezetes anyagot szolgáltathattak volna neki már csak az akkori államszolgálati szervezet szempontjából is.«¹⁾

A középkori köztársaságokat és a modern köztársaságokat ugyanazon fejezetben tárgyalja, két alszakaszban, külön az egységes köztársaságokat, és külön a szövetségeseiket. Nagyon helyesen teszi meg ez utóbbi megkülönböztetést

en prendre les manières, puis les avantages, et par échelons admis à *manger* avec le roi; et *leurs femmes*, d'abord sous des prétextes personnels, comme madame Colbert longtemps avant madame de Louvois, enfin, des années après elle, toutes à titre de droit des places de leur mari, *manger et entrer dans les carrosses*, et n'être en rien différentes des *femmes de la première qualité*.« — V. ö. Augustin Thierry, i. m. 270—271. II.

¹⁾ Passy, Des formes de gouvernement, 306 köv. II.

seket. Ámde amott az olasz köztársaságok államformatani természetét csak fölületesen érinti, annyira fölületesen, hogy sem a pisai köztársaság kezdeményezését Accursius Sorracina korában, sem a florenci ochlokrafiát nem is említi, pedig ez utóbbi annyira fontos az államformatanra nézve, hogy az, a ki a florenci alkotmánytörténelemnek ezen nevezetes mozzanatát tudomásul nem veszi, az mindig azt fogja hihetni, hogy az *ὀλιγοκρατία* mint államforma csakis némely görög állambölcsész irataiban, de a történelmi valóságban soha nem is létezett; emitt, a szövetséges köztársaságokról szóló szakaszában pedig mind Hollandiát, mind a Schweizot szintén csak a fölszínről érinti. A németalföldi »Egyesült tartományok« valódi államformáját Lord Chesterfield kicsi emlékiratából jobban megismerheti valaki, mint az »Institut« e fényes nevű tagjának tüzetesen államformatani munkájából. A mi természetesen nem valami kedvező fényt vet Passy műve ezen részének tudományos értékére. Amerika köztársaságainak államformatani, általánosságokban mozgó méltatásával fejezi be Passy történelmi kritikáját. Buvárlatainak végeredményeit a következőkben tetőzteti:

Államforma tekintetében az államok közt már megvolt a legrégebbi idők óta, s azóta sohasem is szűnt, mert nem szűnhetett meg a többé-kevésbbé lényeges különbség. Nem szűnhetett ez meg azóta sem, mert a kérdésben forgó különbözetek közvetlenül magának az illető államok társadalmi szervezetétől, társadalmi alkatrészeinek természetétől és földirati viszonyaitól voltak mindig és lesznek is mindig föltételesek.¹⁾ Minden

¹⁾ Des formes de gouvernement, 377. l. kv : Il y a, en ce qui touche les formes de gouvernement, deux vérités que l'histoire du passé a mises en pleine évidence. L'une, c'est qu'à partir des âges les plus reculés, ces formes devinrent et ne cessèrent plus d'être dissemblables; l'autre, c'est que leur dissemblance ne fut qu'un fruit de celle qui se produisit et se perpétua entre les États eux-mêmes. Les États aussitôt qu'ils vinrent à différer de structure, de grandeur et de composition, ne purent plus subsister aux mêmes conditions organiques. Si tous avaient également besoin d'une autorité centrale en droit de réclamer l'obéissance générale, cette autorité n'obtint pas dans tous des concessions pareilles. Tout dépendit à cet égard des difficultés que rencontrait l'accomplissement de sa tâche. Elle avait à entretenir l'ordre et la paix entre les éléments assemblés sous

egyes államnak szüksége volt minden időben egy középponti hatalomra, hogy kieszközölje az állami élethez okvetlenül szükséges köz-engedelmisséget. A középponti hatalom, azonban, a közengedelmisség kieszközlésében különböző államokban különböző mérvű nehézségekbe ütközött minden időben, a mint t. i. az illető államok különböző természetű társadalmi elemei többé vagy kevésbé voltak képesek egymással összhangzatba helyezkedni a közbéke és rend érdekében. Mentül kevésbé voltak képesek valamely államban a különböző természetű társadalmi elemek ezen összhangzatra: annál nagyobb mérvben kellett a souverainitásnak a központi hatalomra átruháztatnia, s annál nagyobb mérvben kellett az államhatalomnak is egyáltalán függetlenné válnia szemben az illető állam határain belül levő összes társadalmi elemekkel is, minden irányban. Ez az államformák élettörvénye és egyúttal az államoké, Passy szerint, de egyúttal ezen törvény fejt meg azt is, hogy mért voltak, vannak és lesznek mindig különböző államformák, valamint ezen törvény fejt meg azon tünetet is, hogy mért ilyen és nem amolyan államformája volt egy vagy más államnak egy vagy más időben.

Az államok, azaz az egyes államokba szerveződött politikai társadalmak csakis azon föltétel mellett voltak képesek magokat az idők folyamában föntartani, miszerént átengedték az államhatalomnak a souverainitásból mindazt a részt, a melyet ők magok nem voltak képesek gyakorolni, a nélkül, hogy anarchiába ne dőljenek, és éppen e tekintetben az államformák sokkal magasabb fokát érték el a tökélyesedésnek a modern időkben, mint a melyen az antik világban állottak.¹⁾ A hűbéri uralmat a polgári elem buk-

sa direction, et là où ces éléments tendaient davantage à se désunir, il lui fallut des forces dont elle pouvait se passer ailleurs. C'est là ce qui diversifia les formes de gouvernement. Ce fut pour les États une loi de vie de laisser aux pouvoirs appelés à les régir d'autant plus d'indépendance, que les éléments qu'ils renfermaient, se trouvaient moins capables d'accord, et cette loi, les faits accomplis à toutes les époques, attestent qu'il n'a été permis à aucun d'entre eux d'en méconnaître les injonctions que sous peine de décadence et de ruine.« stb.

¹⁾ U. o. 381—2. ll. Mais, s'il est certain que, de tout temps, les associations politiques ne se sont conservées qu'à la condition d'abandonner

tatta meg a királyi hatalom segélyével, de csak Angliában és Svédországon termett e küzdelemből közvetlenül a közszabadság áldása, minden egyéb európai monarchiában előbb az abszolút-királyság kerekedett fölül, az abszolút monarchiák pedig csak akkor tűntek el, véres forradalmak kapesában, vagy legalább ezek kihatása alatt, midőn a szellemi művelődés terjedése és fokozódása a szabadságnak és egyenlőségnek azelőtt soha nem érzett szükséglet-érzetét öntötte a nemzetek tömegeibe. A szellemi művelődés és erkölcsi finomodás — vagy mint Passy mondja: la civilisation — arra indította a népeket, hogy, mihelyt magokat az értelmiség és az erkölcsiség magasabb fokán érezték, visszavették a központi hatalomtól a működő souverainitás mindazon részét, a melyet még, a midőn a polgáriásodás alantasabb fokán állottak, nem bírtak volna kezelni saját magok a nélkül, hogy anarchiába ne döntsék az állampolgári társadalmat. Ekkor alakultak át az abszolút monarchiák, miként Passy nem éppen szabatosan mondja, parlamentáris monarchiákká. De bármennyire fokozódjék is és terjedjen a szellemi művelődés és erkölcsi finomodás a jövőben, azért, azt mondja Passy, ne higyjük, hogy az összes monarchiák át fognak alakulni köztársaságokká. Voltak köztársaságok az ódonvilágban, sőt a középkorban, még nagyobb számmal mint ma: mért kelljen tehát politikai alapigazságnak tartanunk azon nézetet, hogy a modern monarchiák egykor mind köztársaságokká fognak majd átalakulni? Ma sincs kevesebb államforma a világon mint volt hajdan, — mért olvadna tehát majdan valamennyi államforma össze egyetlenegyé. ¹⁾ Így Passy. Ezen elmélete éppen nem hasonértékű föntidézett törvényével, — valljuk meg őszintén; és az indokolás, melylyel ezen elméletét megokolhatni véli, ellenmondásokba ²⁾ keveri őt az ő kiin-

aux pouvoirs appelés à les régir toute la portion de la souveraineté qu'elles ne pouvaient exercer elles-mêmes, sans aboutir à l'anarchie, il est certain aussi que, tout en gardant entre elles les disparités les plus marquées, les formes de gouvernement se sont prêtées dans le monde moderne à des perfectionnements qui dans le monde ancien ne purent se réaliser.

¹⁾ U. o. 378—393. ll. — És 404 köv.

²⁾ U. o. 393—4. Különösen — et l'établissement du système repré-

dulási pontjaival. Más felől pedig tévhitre építi e tanát: mert nem értette meg az ódon görög és római államélet rugóit, és tévesen állítja azonosnak a görögök szabadságát a modern idők szabadságával, az egyenlőségről pedig föl sem teszi, hogy azt sem az ódonvilágban, sem a középkorban a népek nem is ismerték. A törvény helyes tehát és nagyértékű, a melyet Passy tanulmánya eredményeinek élére állít: de ezen utóbbi elmélete az államformák jövőjéről alig mondható tudományos becsesel bíró elméletnek.¹

Ismét helyes azonban az, a mit a demokratia, a szó modern értelmében vett demokratia fogalmáról mond. Mi sem annyira új dolog a világon, — mondja ő, — mint azon társadalmi állapot, a melyet demokrátiának neveznek.¹) A demokratia szerénte a jogok egyenlőségét jelenti, — nem szabatos egy kifejezés, csak a megszokás tette műszóvá, holott oly államban, a hol a jogok egyenlők, éppen úgy megvan azért a demokratia a szó társadalmi értelmében, mint a hogy megvan ott a mai műveltségi viszonyok alapján az egyéni erők, már t. i. a szellem és az erkölcs aristokrátiája is.²) Nem kevésbbé találó megjegyzése Passynak, hogy a monarchiai államformának éppen nincs okvetlenül szüksége sem arisztokratikus intézményekre, sem egyáltalán nemessegre: és midőn Passy külön válik e tételnél is Montesquieu iskolájától és Europa számára a jövőben demokratikus

sentatif y a assuré aux populations plus on moins de part à l'exercice de la souveraineté. C'est là un fait considérable, de grande et heureuse portée; mais ce fait, on se trompe, quand on le suppose émané de besoins de vie et de liberté politiques étrangers aux âges de l'ignorance, ayant attendu pour naître et agir un certain degré de civilisation et devant acquérir d'autant plus d'intensité que ce degré s'élèvera davantage. Il suffit d'y regarder d'un peu près pour reconnaître que le besoin de liberté politique, fruit naturel de la constitution même de l'esprit humain, n'est nullement de date récente (?) et que, partout et toujours, il a réclamé toutes les satisfactions compatibles avec la conservation des États. Az ellenmondás ki fog tűnni, ha az ember e helyet, a melyre Passy idézett elméletét alapítja, összehasonlítja az általam fönnebb mondotakkal. (L. 390. I.)

¹) U. o. 407. I.: Rien de plus nouveau dans le monde que l'état social auquel a été donné le nom de démocratie.

²) U. o. 409—414. II.

alapon nyugvó parlamentarís monarchiákat helyez kilátásba, csak arról tesz tanúságot, hogy mint államtudós tud olvasni a jelenkor alkotmányfejlődési mozgalmaiban. De midőn azt állítja, hogy az egyes nemzeti polgáriasodások és azon államformák közt, a melyben ezek tényleg érvényesülve voltak, vannak vagy lesznek, nem létezik semmiféle correlatio: ¹⁾ ez ismét ellentétben áll Passy saját államforma-elméletével: mert hisz éppen ő volt az, a ki az államformák egyes válfajait nem csak az egyes államok szerént, de ezek egyes alkotmánytörténelmi phasisai szerént is individualizálni óhajtotta: hogy állíthatja tehát ő, hogy nem létezik az egyes államok államformája és azok polgáriasodási phasisa közt semminemű correlatio? Hiszen azon válfajokat, a melyeket egyes államok alkotmánytörténelmi korszakai szerént mint megannyi önálló válfajokat óhajt tekinteni, Passy maga is legnagyobbbrészt a polgáriasodás behatásának, alkotmánytörténelmi visszahatásának kész eredményeiül betudni! Avagy tán a válfajok nem számítanak, hanem csak a két alapvető nagy államforma, a monarchia és a köztársaság? Ily módon megszűnik ugyan az ellenmondás Passy elméletében: de ekkor meg ellentétbe helyezkedik mégis az emberiség történelmének azon nagy tanúlságaival, a melyek arra oktatnak, hogy a hagyományos államtudomány a monarchiák rovata alá szokott sorozni oly államokat is, a melyek daczára annak, hogy csakugyan válfajai a monarchiának a szó aristotelesi értelmében, de azért mégis sokkal inkább különböznek az államhatalom szervezétének és jogkörének szempontjából egymástól, mint a köztársasági államforma bizonyos válfajaitól. Egybefoglalva a végeredményt, Passy műve önálló buvárlatok s önálló gondolkodás eredménye; általánosságban szólva, határozott haladást is képez az előtte s vele egykorúlag megjelent államformai elméletekhez képest: ámde hogy nem felelhet mégsem meg teljesen a tudomány jelen színvonalának szempontjából egy maradandó becsű államforma-elmélet kívánalmainak: ennek az oka abban rejlik, hogy Passy csak megérezte az alkot-

²⁾ U. o. 460. l. : Un fait bien digne de remarque, c'est l'absence de toute corrélation entre l'état de civilisation et les formes sous lesquelles existent les gouvernements.

mánytörténelmi mozzanatok és az egybehasonlító alkotmány-
 isme tanulságai komolyabb mérvben való értékesíthetésének
 szükségletét, ki is fejezte ezt: de a kivitelben nem vett
 magának mégsem annyi fáradságot, hogy egész követ-
 kezetességgel igyekezett volna megfelelni az európai államok
 multja és jelene kritikai tanulmányozása iránt vállalt szerzői
 kötelezettségének. De térjünk át a német szakirodalomra.
 Bluntschli államformatana nem mozog szabadon az empiri-
 kus szakanyag kritikai földolgozásának munkakörében; az
 ő elméletének körvonalait bizonyos tekintetek tartják lekötve,
 a melyeket, úgy hitte, hogy nem lett volna szabad figyelmen
 kívül hagynia. Különben aligha tartotta volna érdemesnek
 századunk első évtizedeinek egyik hírneves theolog-bölcselőjét
 Schleiermachert szerepeltetni egyedül Montesquieu mellett az
 államformatan rövid történelmi bevezetésének szövegében.
 Az arisztokratikus alapokon nyugvó monarchia nimbusát
 föltétlenül érintetlenül hagyni a demokratikus eszme modern
 behatásától: ez volt, úgy látszik, már tervszerűleg megállá-
 pított vezéreszméje. Schleiermacher a berlini tudományos
 akadémia előtt éppen a francia forradalom első leveretésé-
 nek évében, az európai rendi reactio újból való fölülkerekedése
 alkalmából, 1814-ben mutatta be értekezését az államformák-
 ról: 1) nem csoda, ha abban az időben, egy oly hajlamú és
 eszmekeőrü nem-államtudós, mint ő, az által vélte megoldhatni
 az államformák történelmi fejlődésének kérdését, hogy a
 demokratiát a fejlődés legalantasabb foka nyilatkozványának
 jelenté ki, a melynél magasabb fejlődési fokot jelez szerénte
 az arisztokratia, a monarchiát pedig úgy tünteti föl, mint oly
 államformát, a melynek valódi, azaz teljesen megérlelődött
 árnyalatában az egész államforma-fejlődés fölülmúlhatatlanul
 tetőzik. Bluntschli Schleiermacher ezen elméletét egy nagyon
 figyelemre méltó kísérletnek nevezi, és láthatólag azon igye-
 kezik, hogy annak államtudományi fontosságot tulajdonít-
 hasson. »Immerhin ist durch diese Erörterung, wenn auch

1) Über die Begriffe der verschiedenen Staatsformen; Abhandl. d.
 Berl. Akad. 1814. Bluntschli »Allg. Staatsl.«, 376—378. II. Montesquieu
 államformaelméletéről Bluntschli 12 sorban, a Schleiermacheréről két
 egész oldalnyi terjedelemben nyilatkozik, a mi szintén jellemző.

nicht ein neues Princip der Eintheilung eingeführt, so doch eine höhere Einsicht in den Geist der verschiedenen Staatenbildungen gewonnen worden.«¹⁾ Igy nyilatkozik Bluntschli egy olyan elmélet felől, a mely annyira ignorál minden empiriát, annyira ellöki magától a történelemnek minden kézzelfogható tanuságtételét, hogy az állami öntudatnak demokratikus, vagyis az állam minden egyes, vagy legalább legtöbb polgárabani fölébredését nem a legműveltebb, de éppen ellenkezőleg a legprimitivebb népeknél véli csupán fölismerhetni! Ugyan miben állhatna egyébben a Schleiermacher említett »höhere Einsicht«-je, ha csak nem abban, hogy oly fogantyút nyújt, a melynek segélyével a Hamilton Jay és Madison köztársasági alkotmánypolitikáját, hogy ne mondjam, a directorialis francia köztársaság államformáját is hasonlíthatatlanul alantasabb államformatani képletben lehetendett szemközt állítani a III. Frigyes Vilmosnak hűbéri maradványokban még ugyancsak leledzett monarchiájával? Schleiermacher okoskodása nem oda fut ki, hogy lehetnek primitív monarchiák, arisztokratiák, szintűgy mint a hogy vannak közepes fokú, sőt magas fejlettségű monarchiai, arisztokratiai és demokratiai államszervezetek egyaránt; nem; Schleiermacher szerint a fejlettség legmagasabb fokán demokratia egyáltalán nem is, hanem csakis monarchia létezhetik.²⁾ Hogy Schleiermacher tudománytalanságot művel,

¹⁾ Bluntschli i. m. 378. l.

²⁾ I. m. 377. l. Bluntschli Schleiermacher ez érvelését következőleg láttamozza: »Erst auf der obersten Stufe spricht sich die Einheit eines ganzen grossen Volkes in den Formen des Staats rein und klar aus. Die demokratische Natur der ersten Stufe konnte weder den staatlichen Gegensatz zu voller Entfaltung bringen, noch den Umfang eines grossen Volkes erreichen. In der Aristokratie der zweiten Stufe hatte der herrschende Stamm noch immer sein Privatinteresse, und die Einheit des Volkes war nicht das Lebensprincip des Staats. Auf dieser dritten Stufe erst kommt die echte Monarchie zur Vollendung, in welcher der Monarch ohne alle Vermischung mit Privatinteressen die Einheit des Staates und der Regierung in voller Kraft und Macht darstellt.« Schleiermachernek, a nem-államtudós, bölcsező theolognak nem vehetjük rosz néven, hogy ő, midőn a monarchiáról ily tant hirdetett (1814), a gyakorlatban, az alkotmányjogi életben akkor még ő egy ilyen monarchiát nem is látott. Pedig nem hiszem, hogy — Chinára célzott volna.

midőn egy ily elmélettel követ el holmi deductiv bölesészeti berontást az államformatanba, ezt jól tudja maga Bluntschli is: ámde, azért mégis következő apológiát kockáztat ezen már alapjában egészen tudománytalan kísérlet érdekében: »Die drei bekannten Formen des Staates erhalten somit durch Schleiermachers Darstellung eine geistige Begründung und eine Beziehung auf die Entwicklungstufen der politischen Idee, und werden so geordnet, dass die Demokratie als die niedrigste Stufe, die Monarchie als die höchste erscheint. Immerhin ist durch diese Erörterung, wenn auch nicht ein neues Princip der Ertheilung eingeführt, so doch eine höhere Einsicht in den Geist der verschiedenen Staatenbildungen gewonnen worden«. Hozzá teszi ugyan Bluntschli, hogy Schleiermacher elmélete éppenséggel nem felel meg a történelmi fejlődés különböző fokának: »Die Entwicklungsstufen der Geschichte aber entsprechen der logischen Entwicklung wie sie Schleiermacher auffasst, keineswegs«. Sőt Bluntschli nagy vonásokban maga fejti ki, hogy mennyiben nyugszik téves alapon Schleiermacher ezen egész elmélete.¹⁾ Úgy de ha már maga az alap hibás: hogy lehet akkor egy államtudományi compendiumbau egy ily, már alapjában is téves elméletnek egy ily föltűnően nagy tért nyitni és azt mint egy »höhere Einsicht« letéteményesét, sőt mint az államformák tulajdonképen való szellemi megokolását a tanulmányozóknak annyira figyelmökbe ajánlani?

Csak az értheti meg e tünetet, a ki velem együtt sajnálattal veszi tudomásúl azon nyomást, a mely Bluntschli alkotmánypolitikai fejtegetéseire nehezült.

Valóban, ezen sajtószertű erkölcsi kényszerhelyzetnek kell tulajdonítanunk magát azon tényt is, miszerént Bluntschli a maga államformaelméletét nem a korszerű empirikus anyag kritikái földolgozásával, s nem is a létező államok jelenlegi

¹⁾ I. m. 378. l.: »Die geschichtliche Reihenfolge ist viel öfter die umgekehrte: Monarchie, Aristokratie, Demokratie. Diese Erfahrung entspricht überdem der naturgemässen Annahme, dass das active Staatsbewusstsein sich zuerst auf der Höhe des Lebens unter besonders günstigen Bedingungen entwickle und thätig werde und dann allmählich sich über weitere Kreise der Natur und Gesellschaft ausbreite.«

alkatának jellegzetességeire építi rá, hanem némi kis, úgyszólván mechanikai megtoldással és foltozgatással Aristotelesnek több mint kétezredéves államforma-tanára, mint valami mellőzhetlen államtudományi alapra.

Aristoteles három helyes államformát állított föl, a βασιλεία-t vagyis a királyságot, — az ἀριστοκρατία-t és a πολιτεία-t, vagyis a mérsékelt censusra fektetett köztársaságot, szembe állítván ezekkel a τυραννίς-t, az ὀλιγαρχία-t és a δημοκρατία-t mint elfajúlt államformákat. Montesquieu, a ki pedig ugyancsak sokat kölcsönzött Aristotelesteől, az »aristocratie«-t és a »démocratie«-t nem mint külön államformákat osztályozta, hanem mint a köztársaságnak külön alfajait; és harmadik nagy államformául a »monarchie« és a »république« mellett a »despotie«-t állította oda. ¹⁾ Bluntschli nem a Montesquieu és az újabbak államformatani rendszerét akarja kijavítani, tökélyesbíteni, hanem visszamegy Aristotelesre és három államformát egyenesen tőle kölcsönöz, u. m. a demokrátiát, az arisztokrátiát és a monarchiát, és csak az által igyekszik a maga osztályozásának némi modern látszatot kölcsönözni, hogy e három, aristotelesi államforma mellé odaállítja még az ő saját elmetermékét, az »ideokrátiát« negyedikül, és ennek legfőbb típusául a theokrátiát jelöli meg. Nem nehéz egy kis kritikai körültekintés után fölismerni, hogy Bluntschli ezen negyedik államformája nem gyökerezik számbavehető oktani háttérben. Vegyük annak, miként Bluntschli mondja, legfőbb típusát, a theokrátiát. »Das Volk dachte sich den Herrscher als ein ihm in jeder Weise, schon von Natur übergeordnetes, als ein übermenschliches Wesen, Gott selbst wurde als der wahre Regent des Staates verehrt.« ²⁾ Ezen irány-fordulattal véli Bluntschli egy külön államforma föllállítását megokolhatni. Pedig, ha meggondoljuk, hogy azon ázsiai államokban is, a melyeknek ideokratikus államformájáról Bluntschli később egy külön munkát is írt, — mondom, ha

¹⁾ L'Esprit des Lois, II., 1. köv. L. értekezésemet, melyet Montesquieu monarchiai államforma-elmélete fölött az akadémiában olvastam, II. oszt. Társad. Értekezések, 1885. jun. 8.

²⁾ I. m. 378. l. L. Alfr. Fouillée a »Rev. d. Deux Mondes« 1879. foly.

meggondoljuk, hogy ezen ázsiai államokban is az államhatalmat egy vagy más istenség nevében csakis bizonyos kasztok tagjai, tehát első sorban születési előjog alapján, gyakorolták, vagy pedig valamely pillanatnyi, az államvallásban gyökerező ember fölötti kijelentésbeli, helyesebben többé-kevésbé titokzatos kijelölésben való hit alapján, a mely utóbbinak államjogi érvényesüléséhez azonban ismét vagy valamely nemzetségeknek, kasztnak, vagy pedig az egész hívő nép többségének hozzájárulása volt mint *sanctio* szükséges, — ha mondom, ezt meggondoljuk, akkor azonnal be fogjuk láthatni, hogy itt csakis az arisztokrátiának, demokratiának és monarchiának bizonyos válfajairól van szó, a melyek Európában szokatlanok ugyan, de a melyek végelemzésben mégis csak vagy a születési vagy az egyéni érték által uralt államhatalom gyakorlásának mikéntjére vezethetők vissza és így, kivétel nélkül, mint megannyi alárendelt válfajok, részint az arisztokratikus köztársaság, részint a demokratikus köztársaság, majd pedig az arisztokratikus monarchia, vagy a demokratikus monarchia nagy államformai kategóriába tudhatók be egész határozottsággal, a nélkül, hogy ezért azok öszvessége számára egy külön nagy államformát, t. i. az ideokrátiát kellene fölláttítani.

Jóval nagyobb bonyodalmat és fogalomzavart okoz azonban az államtudományban az, a mit Bluntschli a másik három államformáról tanít.

Jelentőségteljes tévedés már az, hogy a monarchiát éppen úgy állítja oda Bluntschli koordinált társ-államformául az arisztokratia és a demokratia mellé, miként ezt hajdan Aristoteles tevő. Váltig szabadkozik ugyan Aristoteles, hogy ő az államformák osztályozásánál nem egyedül az uralkodók számát nézi, hanem azt is, hogy vajjon az uralkodók a közjó érdekében uralkodnak-e, vagy pedig csak a saját magok magánérdekének javára? Mindegy az a modern államtudományra nézve, hogy vajjon sikerült-e vagy nem Aristotelesnek a saját államformatani elméletének kiépítése alkalmából ezen állítását beigazolni: annyi tagadhatatlan, hogy a monarchia, arisztokratia (oligarchia) és demokratia állam-

1) Arist. Polit. III.

formák föllállítása ma nem kevésbbé egybefügg az uralkodók számára való tekintettől, a mint hogy egybefüggött ez vele már Aristoteles, sőt Herodot korában. Midőn tehát Bluntschli ezen alapra áll, önkéntelenül akadályozza a mélyebbre ható kritikai tekintetek kellő értékesíthetését. Már Heeren figyelmeztetett arra, hogy nem az uralkodók száma itt a döntő, hanem az az államjogi viszony, a melyben a kormányzottak a kormányzókhöz, uralkodókhöz állanak, s azon osztályrészt, a mely nekik a souverainitásból kijut.¹⁾ Bluntschli nem helyez sulyt sem a szaktudomány irodalomtörténelmi előzményeire, sem a tényleges alkotmányjogi alakulásokra, hanem elmondja, hogy Aristoteles államforma-osztályozása »még ma is az uralkodó nézetnek tekintendő« — »Vor mehr als zweitausend Jahren hat Aristoteles eine Eintheilung der Staatsformen begründet, welche noch gegenwärtig als die herrschende Ansicht zu betrachten ist,«²⁾ és azután védehmére kelve ezen aristotelesi osztályozásnak, csak egyetlen egy javítást mond szükségesnek ezen osztályozáson, és ezen egyetlenegy javítást az által véli eszközölhetőnek, hogy megtoldja Aristoteles államformáit — miként már említém, — az ideokrátiával mint külön államformával.³⁾ »In einer anderen Beziehung aber bedarf die aristotelische Eintheilung einer Verbesserung. Sie ist nämlich unvollständig, indem es eine Anzahl Staaten in der Geschichte gegeben hat, welche sich unter keine jener drei Grundformen einreihen lassen«. Az ember ezen szavak után azt hinné, hogy itt legalább is az 1848-diki francia köztársaságról van szó, a melyet csakugyan nehéz lenne betudni az aristotelesi államformák bármelyik kategóriájába is, miután sem a *πολιτεία*, sem a *δημοκρατία* nem jelenthet Aristotelesnél egyebet mint a személyenként egybesereglett állampolgárságnak közvetlen államhatalmi kezelését, minden képviseleti rendszernek teljes kizártával. De nem; Bluntschli ezen hiányát az aristotelesi államforma-osztá-

¹⁾ Über d. Einr. Ausbild. u. d. prakt. Einfluss der polit. Theor. in d. neueren Europa és Über den Charakter der desp. Verf. und d. Staatsverfassung überhaupt. Hsl. ö. Passy, i. m. 14. l.

²⁾ Allg. Staatsl. 369. l.

³⁾ I. m. 371. l.

lyozásnak nem tekinti lényeges hiánynak; Bluntschli csakis azért nem tartja az aristotelesi államforma-osztályozást teljesnek — »unvollständig« — mert hát Aristoteles nem állította föl külön államformául a theokrátiát.

Ez értelemben Bluntschli államforma-elmélete azután valódi Prokrustes-ágy lesz, a melybe alig bírja a létező modern államokat beleszorítani.

De menjünk sorban.

A monarchia Bluntschli meghatározása szerint oly államforma, a melyben a kormányzás — die Regierung — egyetlenegy egyénben van koncentrálva, oly egyénben, a ki csakis uralkodik — Regent — de nem egyúttal kormányzott is — Regierter — és a ki e szerint egészen az államé és bizonyos tekintetben a népközösség — Volksgemeinschaft — egységét személyesíti meg.¹⁾ Lehámozva ez utóbbi kissé transcendentális, a német államtudósoknál még mindig többé-kevésbé nélkülözhetlen sallangot e meghatározásról: marad ennek magvául az aristotelesi monarchiai államforma alap-gondolata a maga egész meztelenségében: az egyetlenegy egyén, a ki a legfőbb hatalmat gyakorolja azon törvények szerint, a melyeket ő maga alkot, s a melyeket, a míg ő uralkodik, senki más abban az államban sem nem alkothat, sem végre nem hajthat. Vajjon kimeríti-e e meghatározás a monarchiai államforma lényegét oly értelemben, hogy ezen meghatározás fedezni legyen azután képes, nem mondom, a modern alkotmányos monarchia külön alfajait, a parlamentáris, népképviseleti alapon nyugvó monarchiát, a szintén népképviseleti alapon nyugvó német monarchiát, a svéd monarchiát, stb., de csak azon törvényes monarchiát is, a melyet mint külön államformafajt Bodin constatált már, sőt némi tekintetben már maga Aristoteles is, midőn a βασιλεία κατὰ νόμον- és a βασιλεία κατὰ νόμους-ról szólt? Bizonyára nem

¹⁾ Allg. Staatslehre, 379. l. »Der Gegensatz von Regierung und Regierten ist vollkommen, aber menschlich so entfaltet, dass die Regierung in einem Individuum concentrirt ist, welches nur Regent, nicht zugleich Regierter ist, welches somit dem Staate ganz und gar angehört und gewissermassen die Einheit der Volksgemeinschaft personificirt: Monarchie.«

fog legkevésbé sem kielégíteni Bluntschli ezen meghatározása.

Az arisztokrátiát Bluntschli akként határozza meg,¹⁾ hogy az egy oly államforma, a melyben egy felsőbb osztály, — höhere Classe — vagy pedig egy felsőbb törzs — höherer Stamm — a kormányt, illetőleg az uralkodó hatalmat — Regierung, — a többi osztályai a népnek pedig a kormányzotakat — Regierte — képezik.

Ezen meghatározás már közelebb jár a valósághoz és ezt csakis annyiban cselekszi, a mennyiben eltér az Aristotelesétől, a ki az *ἀριστοκρατία* alatt a legkitünőbbek uralmát akarja értetni és ezt azután úgy értelmezi, hogy ezen legkitünőbbek — *ἀριστοι* — egyúttal a legelőkelőbb nemesi származásúak, meg a leggazdagabbak és legműveltebbek, sőt a legerényesebbek is egyúttal: ámde Bluntschli visszaesik ugyane hibába maga is, midőn ugyancsak az »Allgemeine Staatslehre« egy további fejezetében tüzetesen hozzá szólna az arisztokratiai államforma természetéhez, azt mondja, hogy az arisztokratia lehet *vérségi arisztokratia*, vagyis a nemzetségek uralma, a nemesség uralma (»Geschlechter- oder Adelsaristokratie«) vagy lehet papi arisztokratia (»Priesteraristokratie«) vagy tudósok arisztokrátiája (»Gelehrtenaristokratie«), katonai arisztokratia (»Aristokratie des Ritterthums«), vagy lehet a magas életkor vagy is az öregek arisztokrátiája (»Aristokratie der Aldermänner und des Senats«); de lehet, mint ugyancsak ő mondja, pénzarisztokratia (»Capitalistenaristokratie«, »Plutokratie«) vagy pedig a nagybirtokosok arisztokrátiája (»Grundherrliche Aristokratie«) vagy végül a hivatalok és állami méltóságok arisztokrátiája (»Aristokratie der Aemter und Würden«), a melynek Bluntschli szerint van egy oly válfaja is, a mely választáson alapúl »Wahlaristo-

¹⁾ U. o. Die staatliche Unterscheidung zwischen Regierung und Regierten hält sich zwar innerhalb des Volkes, und ist menschlich, aber so geordnet, dass eine höhere Classe oder ein höherer Stamm des Volkes als Regierung, die übrigen Classen und Stämme als Regierte sich darstellen. Die letzteren sind dann nur Regierte, nicht auch Regierung, die ersteren zwar vorerst Regierung, aber daneben doch in ihren einzelnen Gliedern wieder Regierte: Aristokratie. B. m.

kratie«¹⁾ - Mondom, Bluntschli maga is visszaesik ugyanabba a hibába, a melybe beleesett Aristoteles, a midőn az eredeti meghatározás keretén túl menve, későbbi fejtegetéseiben leküzdhetetlen fogalomzavart támasztott. Aristoteles Πολιτικά-ja III. könyvének alapvető helyén még tisztán áll az arisztokratia fogalma: oly kisebbség uralmát jelenti még itt csupán, a mely nem a saját magánhasznának érdekében gyakorolja az államhatalom teljét, a *χώραν*-t, hanem a közjó érdekében; később azonban Aristoteles olybá tünteti föl az *ἀριστοκρατία*-t, mintha ez csakis a nemes származású gazdagoknak, a kiket ő a legműveltebbekkel és a legjobbakkal azonosít, kizárólagos uralmát jelentené, a nem gazdag vagy nem előkelő származású műveltekből álló kisebbség uralmát határozottan kizárván ekként az *ἀριστοκρατία* fogalmából. Szintígy támaszt fogalomzavart Bluntschli is, midőn alapvető meghatározásában a felsőbb osztály vagy felsőbb törzs, tehát vérségi köteléken nyugvó kisebbség uralmát mondja arisztokratiának, később pedig pénzarisztokratiáról, hivatalnoki arisztokratiáról, alderman- vagy is öreg-arisztokratiáról, sőt még a tudósok arisztokratiájáról is beszél, tehát oly arisztokratiák létét constatálja, a melyek nem vérségi köteléken alapúlnak. Pedig tudja Bluntschli, — nagyon is jól tudja Bluntschli, hogy nem létezett vérségi kötelékben gyökerező jogalap nélkül arisztokratiai államforma még a történelmi valóságban. Hisz idézi Parieu szavait, a ki szerént: »L'aristocratie a toujours, en fait, désigné le gouvernement des plus puissants plutôt que celui des plus vertueux.« — Sőt Bluntschli meg is dicséri Parieu ezen apophthegmáját, azt mondván, hogy »in dem Buche von Parieu finden sich viele vortreffliche Bemerkungen über die Aristokratie,«³⁾ és magára Parieu idézett helyére nézve is nyíltan constatálja, hogy teljesen egyetért az »Institut« kitünő tagjával, mintegy »bölcészeti eszményképnek« bélyegezve meg azok meghatározását, a kik egyúttal a legműveltebbek és a legderekkabbak uralmát óhajtják az arisztokratiai államforma alatt értetni, — oly bölcészeti eszményképnek bélyegzi meg igenis Bluntschli ugyanezen műben ezen tant, a mely

¹⁾ »Allg. Staatslehre,« 518—9. II.

bölcsészeti eszménykép éppenséggel nem felel meg a történelmi valóságnak. »Aber die geschichtliche Realität entspricht wenig dem philosophischen Ideal!« Így vallja be az ő saját meggyőződését egy — jegyzetben.¹⁾ De hát csak egy jegyzetben?

És mért nem a szövegben? Hjah, ennek is megvan a maga oka.

A szövegben őt két nagy tekintet feszélyezi; az egyik, miként láttuk, a ragaszkodás Aristoteles államformatanához; a másik pedig a német államjognak tényleg érvényben levő rendi vonásai. A német államok államjoga tisztán az állampolgárság rendi tagozatán nyugszik még mainap is. Ámbár legendaszerűleg átszállott a középkorból az a hír, hogy már a XIV. században jogérvényes szokássá vált legyen az a fölfogás, mely a doctorokat tíz évvel oklevelök elnyerése után valóságos lovagoknak tekinti, és államban úgy mint társadalomban a nemességhez óhajtja vala számíttatni: az újabb századok rideg történelmi fejlődése a valóságban — úgy látszik — egészen megfeledkezett ezen bölcs és kegyes legendáról a németiség államéletében és még csak annyira sem volt előzékeny szellemi munka által szerzett érdemek iránt, mint a francia államjog fejlődése a rendiség idejében. A francia rendi államjog ugyanis létrehozta már jókorán a »noblesse de robe«-ot, — a német államjogi fejlődés nem tágitott a nyerserő által szerzett érdemek castrense peculiuna mellől. Harci érdem, vitézség, a kard: ennek hazafias cultusa sugárik ki a német nemesség történelmi fejlődéséből egész a legújabb időkig. Még csak annyira sem vitte a német rendi államjog, hogy létre birta volna hozni a »honoratorok« fogalmát, a szó államjogi értelmében, a mely fogalmat pedig a magyar rendi államjog már sok nemzedék előtt elismert, sőt érvényesített.

Különösen eshetett tehát a szabad és demokratikus schweizi köztársaság érdemdús, tudós fiának, Bluntschlinak, midőn e két nagy tekintet feszélyezése alatt kellett megírnia a maga munkáját. Németül írta, mint német egyetemi tanár

¹⁾ Allgem. Staatsl. 517. l.

írta, és túlnyomólag német egyetemi előadások számára írta Bluntschli az »Allgemeine Staatslehre«-t. Nagyon kellett tehát vigyáznia minden szavára. Ha oly nyíltan beszél a szövegben, mint a hogy szólott ama kis jegyzetben: hát akkor körülbelül célját téveszti. Mit tegyen tehát, hogy elég legyen téve Aristotelesnek is, a kornak is, meg a német rendi tekinteteknek is? Bluntschli az által vélte mind e nehézségeket leküzdhetni, hogy azon fejezetben, a melyben a »modern osztályok«-ról ír, de a melyet még jóval az államformákról szóló fejezet előtt tárgyal vala, kétfelé osztja elméletben az úgynevezett »Bürgerstand«-ot, a német polgári rendet és azt mondja: a polgárok, már t. i. azon állampolgárok, a kik sem nem nemesek, sem nem parasztok, kétfélék; vannak ugyanis alsóbbfokú polgárok — »niederer Bürgerstand« — már t. i. a kisebb iparosok, kereskedők stb., és magasabb fokú, vagyis felsőbb polgárok — »höherer Bürgerthum,«¹⁾ a kik közé tartoznak — Bluntschli szerint:

1. a magasabb államhivatalnokok, nem értve ide azonban a legnagyobbbrangú államtisztviselőket, a minisztereket stb., a kik Bluntschli szerint a »regierende Classe«-höz tartoznak;

2. a papok és a tanítószemélyzet, »in der Regel« teszi hozzá óvatosan;

3. a tudorok, közjegyzők, ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, magántudósok (»Privatgelehrte«) és írók (Schriftsteller);

4. a művészek, mérnökök és felsőbbfokú technikusok;

5. a nagykereskedők és gyárurak;

6. a felsőbb, vagyis műiparosok;

7. a tőkepénzesek;

8. azon nagybirtokosok, a kik nem tartoznak az arisztokrátiához.²⁾

¹⁾ Allg. Staatsl. 210. l. Ezt már nem akarja »höherer Bürgerstandnak« nevezni, hanem csakis »höherer Bürgerthum«-nak.

²⁾ »Allg. Staatsl.« 207—8: Immerhin aber unterscheiden sich in ganz wesentlichen Beziehungen, die ihre Wirkung äussern, auf die Verfassung des Staats und mehr noch auf die Politik und die Verwaltung des Staats, die Classen der höher gebildeten Bürger, oder, wie wir schlechtweg sagen, der Gebildeten sowohl von der Aristokratie als von den grossen Volksclassen. Der Unterschied von der Aristokratie liegt darin, dass ihre Mitglieder keine ausgezeichnete Machtstellung ansprechen, noch behaupten und daher auch keine besonderen Vorzüge

Hogy vajjon van-e csak a legtávolibb alapja egy ily ketté osztott polgári rendnek a német államok államjogában? Erre Bluntschli természetesen nem is tartja szükségesnek reflectálni. Valóban a német államok államjoga nem is ismer ilyen megkülönböztetést. Az 1843-diki államjogi irodalom arra oktat bennünket, hogy a porosz királyság összes állampolgársága az idétt $\frac{1}{143}$ -ad részben nemességből (Adel), $\frac{37}{143}$ -ad részben polgári rendből (Bürgerstand), $\frac{94}{143}$ -ad részben parasztrendből (Bauernstand) és $\frac{11}{143}$ -ad részben szolgálattevő rendből (dienender Stand) állott: különböztetett ugyan a porosz államjog a »hoher Adel« és a »niederer Adel« között, az előbbihez sorozván a hajdani »reichsfreier« és »reichsunmittelbarer«, s újabban »mediatisált« hercegeket (Fürst), grófokat és urakat (Herren), valamint a sziléziai és a brandenburgi »Standesherr«-eket: de fensőbb és alsóbb polgári rendről mitsem tud az akkori államjog nyelvezete. A polgári rendet ekként határozza meg: »polgárok« — Bürger — a városok lakói és a lovagi jószágoknak nem nemes tulajdonosai; szöll ugyan oly állampolgárokról, a kik valamely »persönlicher Stand«-hoz tartoznak, ámde ezekről azt mondja, hogy három »persönlicher Stand« van: Civilstand, Geist-

sei es des Titels oder Ranges, sei es der Repraesentation in Oberhäusern und (!) Ersten Kammern verlangen (?), sondern dass ihre Bildung einen bürgerlichen (?) Charakter hat und ihre gesellschaftliche und politische Stellung auf der Grundlage der Volksgemeinschaft und des gemeinsamen Rechts ruht, ihre Repraesentation daher auch in der Volksvertretung ihren natürlichen Platz hat. Von den übrigen, zahlreicheren Volksclassen hebt sie ab durch die höhere wissenschaftliche oder künstlerische oder doch durch die feinere gesellschaftliche (?) Bildung, dadurch dass sie liberale Berufsarten betreibt, oder doch mehr mit dem Kopf als mit den Armen und Händen arbeitet, mehr den idealen Bestrebungen des Menschenlebens als den materiellen Nöthen und Sorgen desselben zugewendet ist. Sie ist auch ein Volksstand, aber ein emporragender Volksstand und sie ist ein Mittelstand, ähnlich der Aristokratie, aber näher der vierten Classe (?), aus der sie fortwährend starke Zuflüsse erhält. In England rechnen wir hieher den Begriff der Gentlemen, der freilich da enger und vornehmer ist, als das höhere Bürgerthum in Deutschland, in Frankreich und in Italien.« Azon sok belső ellenmondás és falsum, a mely e fejtegetésben foglaltatik, már magában véve világot, nagyon is jellemző világot vet azon fészélyezett helyzetre, a mely Bluntschlit ily mesterkéltné theoremaik alkahnilagos előtérbe tolására indíthatta.

licherstand és Militairstand, és így, ha el is lehetne helyezni az állami tanárt mint állami hivatalnokot a »Civilstandba«, az ő személyére nézve, az 1843-ban érvényben volt porosz államjog szerént, a gyermekei azért mégis a polgári osztályhoz számítatnak minden legkisebb megkülönböztetés nélkül, holott az állami tanszék nélküli magántudóst, bankárt vagy nem-nemes nagybirtokost már a saját személyére nézve is éppen oly egyszerű »Bürger«-ül és nem »höherer Bürger«-ül állapítja meg a porosz »Landrecht« jogérvényes magyarázata, mint akár a legszerényebb műveltségű és vagyonú, és tán paraszt szülőktől származott kézművest. Pedig az 1843-ki porosz államjogrend és az 1886-ki porosz államjogrend közt nincs e részben ma sem semmi lényeges különbség; nem is volt akkor sem, midőn Bluntschli az ő »Allgemeine Staatslehre«-jének idézett fejezetét írta. Nézne is az a porosz »Standesamt« főnöke, ha megjelenék előtte valamely műiparos, például valamely műasztalos, és azt követelné, hogy ő ne mint »Bürger«, de mint »höherer Bürger« vezettessék a hivatalos létszámba. Nem is láttuk semmi nyomát a »höheres Bürgerthum« jogi fogalmának azon nevezetes per alkalmából sem, a melyet pár év előtt tárgyalt a lipcei »Reichsgericht.« Egy herceg nőül vett volt egy bankárleányt, és midőn a herceg meghalt, a herceg rokonai elperelték özvegyétől a hercegnői rangot, címet és a hercegi címér használatának jogát is: a Reichsgericht kimondotta, hogy a herceg özvegye, elvesztvén jogát a hercegi címre és rangra, egyszerűleg »polgárnőnek« tekintendő. »Höheres Bürgerthum«-ról a lipcei »Reichsgericht« sem hozott beigazoló határozatot.

Igen, de hát Bluntschlinak a »Höheres Bürgerthum« fogalmára szüksége van: először Aristoteles államformaelméletének tekintélye miatt, a mely elmélet az *ἀριστοκρατία*-t, a legkitünőbbek uralmának állítja, miután pedig a modern államban az arisztokratia első sorban az »Adel«, a nemesség uralmát vagy legalább túlnyomó állami befolyását jelenti, a német értelmiség pedig a tudomány embereit, s a felsőbb rangfokú államtisztviselőket nem szívesen látja leszállítva az egyszerű kézművesek stb. nagy tömege közé az osztatlan »Bürgerstand« kategóriájába: ezért, nem lehetvén jogi kilá-

tás az államjog e szabványainak demokratikus értelemben való gyors beszűntetésére, enyhíteni kellett a dolgot és föl kellett állítani a »höheres Bürgerthum« létjogának czímét a — theoriában. De szüksége van Bluntschlinak a »Höheres Bürgerthum« fogalmára modern politikai okok miatt is. A francia annyira haladt már, hogy minden állampolgár egyenlő Franciaországon nemcsak a törvény előtt, de a politikai jogok gyakorlatában is, és a társadalomban műveltség és jellem bárkit is képesítenek arra, hogy egyéni tulajdonainál fogva, éppen a legműveltebb elemek szemében, bizvást és sikeresen versenyezhet a születési előnyök embereivel. Angliában ott van a gentleman fogalma: ez is, eltekintve minden születéstől, csupán a szellemi műveltségre és a jellemre támaszkodik; Európa valamennyi culturállama követi a francia, vagy legalább az angol fölfogást már ma, kivéve éppen a német államokat, és ezenkívül még két-három egyéb, kevésbé előrehaladott cultur-államot: ez bántja a német értelmiséget, és ha mint békeszerető, loyális állampolgárság belenyugszik is a saját születésével kapcsolatos dolgok állami rendjébe: mégis jobban esik neki, ha legalább az egyetemi tanfolyamon, a theoriában vigasztalják a német értelmiség nem-nemes nagy tömegét, hogy hát nem közönséges, hanem »höheres Bürgerthum«-ot képez a még mindig nagyon rendi tagozatú államban.

Ugyane két tekintet indította, úgy látszik, Bluntschlit arra is, hogy »regierende Classe«-ról beszéljen, és ehhez hozzászámítsa ne csak a fejedelmeket, hanem a legfőbb állami tisztviselőket, pl. a minisztereket is, és miként ő mondja, »die Beamten mit Staatsgewalt«.¹⁾ »Die regierende Classe: Fürsten und Beamte mit obrigkeitlicher Gewalt. Ihre Stellung überragt alle anderen Classen durch die Staatsmacht, die in ihren Händen ist Sie stehen an der Spitze des Staats.« Így Bluntschli:²⁾ de minden tudományos alap nélkül. A modern

¹⁾ Allg. Staatsl. 208. l.

²⁾ U. o. 201. l. — Hsl. ö. 203. l. »Die heutige regierende Classe steht in ihren Häuptern, den Fürsten, noch in geschichtlichem Zusammenhange mit der früheren Institution des hohen Adels, über den sie sich zu einer staatsrechtlich souveränen Stellung erhoben hat. Ihre

arisztokratikus köztársaságokban, pl. a múlt századbeli berni, vagy a jelenlegi san-marinói köztársaságban is lehet beszélni uralkodó osztályról: de a monarchiákban, a melyek arisztokratikus jellegűek, a nemesség csak közvetve részes az uralkodásban, döntő vagy legalább nagymérvű törvényhozási befolyásánál, úgy szintén egyéb irányban gyakorolt befolyásánál fogva, és ezen befolyását is meg kell osztania ma már az alkotmányos pártélet oly tényezőivel, a melyek nem tartoznak a főnemességhez, sőt gyakran még egyáltalán a nemességhez sem. Ez értelemben csakugyan nem lehet beszélni uralkodó osztályról sem a német államokban, sem az osztrák-magyar monarchiában, sem Angliában, sem Spanyolországban, a melyek pedig manap egyes-egyedül arisztokratikus jellegű monarchiák kisebb vagy nagyobb mérvekben. Nem lehet közvetlenül, vagyis a szó teljes értelmében uralkodó osztályról beszélni még Mecklenburg nagyhercegségben sem, mert a fejedelemnek itt is megvan a maga vetoja. Csakis oly monarchiában, a hol nincs absolut vetoja a fejedelemnek, lehetne szó uralkodó osztályról, ha t. i. a nemesség oly nagy politikai jogkört gyakorolna benne, mint a minőt gyakorol vala pl. az 1848 előtti Magyarországon. Ha például Norvégiában, a hol nincs a fejedelemnek absolut vetoja, lenne még nemesség és oly jogkörű mint az 1848 előtti magyar nemesség volt: akkor azt lehetne mondani, hogy Bluntschli »regierende Classe«-je Norvégiára, már t. i. az ilyen Norvégiára talál. Ámde a valóságban nem illik az, mint mondom, még Mecklenburgra sem; hisz ott is ott vannak a nemesség mellett a polgármesterek a »Landtag«-on!

De nem szerencsés Bluntschlinál már maga a kifejezés:

untergeordnetem Glieder und Offiziere«. — »Untergeordnet« — hogy számítja hát őket mégis a »regierende Classe«-höz? — Az »aristokratische Classe« Bluntschlinél a második helyen áll, és csakis a nemességet foglalja magában. »Die aristokratische Classe, die als solche nicht mehr regiert, aber zwischen der regierenden Classe und den Volksklassen eine selbstständige und ausgezeichnete politische Stellung einnimmt.« Ez különös egy egyetemlegesítés. Kérdés, melyik »arisztokratikus osztályt« akarta szem előtt tartani, az angolt-e? a német államokbelit-e? avagy az olaszt meg a svédet? Nagy a különbség e három »arisztokratikus osztály« között. De úgy látszik Bluntschli nem fektet súlyt rá.

»regierende Classe« sem. Mert az, a ki valóban uralkodik, az az államfő, az örökös monarcha, s közvetve az uralkodó család. Mihelyt pedig az uralkodó családon kívül még egy valóságos »osztály« létezne, a melynek positiv része lenne az uralkodásban: úgy ez nem »osztály« »Classe« lenne már, sőt nem is »rend«, »Stand« csupán, hanem valódi »kaszt« a szó legmerevebb értelmében. Másfelől hogy nevezheti Bluntschli »osztály«-nak a miniszterek s egyéb államhatalmat gyakorló tisztviselők összességét? Hisz az osztály fogalma a hozzá tartozók vérségi kötelékét föltételezi, vagy ha ezt, minden irányban nem is, hát legalább azt, hogy a családfők osztálybeli jellegében, attribútumaiban legalább társadalmi tekintetben közvetlenül részesek a családfők feleségei és gyermekei is. Úgy, de az úgynevezett polgári születésű miniszterek nejei és gyermekei manapság az arisztokratikus monarchiákban ugyancsak nem számítatnak az uralkodó osztályhoz — elég élénken illusztrálják ezt már magában az udvarképesség divó tekintetei főleg a német államokban; — a demokratikus monarchiákban és köztársaságokban pedig amúgy sem lehet szó, már magában véve sem, ez értelemben semmiféle osztályról, hanem csakis egy egységes osztatlan állampolgárságról — mint a francia műnyelv mondja — »peuple égalisé« vagy »société égalisée«.

Állapodjunk meg egy kissé. Az arisztokratia fogalma a szó modern értelmében az állampolgárság rendi tagozatát tételezi föl az államjogban. Bluntschlinak e pontra nézve határozottan színt kellett volna vallania. Ki kellett volna mondania, hogy a »legműveltebb« állampolgárok fogalomkörébe tényleg beletartoznak minden európai culturállamban, de a határozottan arisztokratikus jellegű monarchiában is a szellemvilág összes nem-nemes munkásai, tehát nemcsak a nem-nemes tanárok, ügyvédek, mérnökök, írók, orvosok, hanem az összes magasabb államtisztviselők is: miután pedig ezek sem külön rendet, sem külön osztályt sehol nem képeznek, hanem, pl. a német államokban a »Bürgerstand« kötelékébe tartoznak; másfelől, miután a születési arisztokratia egy modern culturállamban sem képezi ma már a legműveltebb állampolgárok túlnyomó nagyobb részét: tehát ki kellett volna

mondania Bluntschlinak, hogy Aristoteles meghatározásának és az ehhez kapcsolt aristotelesi fejtegetéseknek értelmében a modern arisztokratia fogalmát az előkelő származású gazdagok fogalmával csakis azon föltétel mellett lehet ma már azonosítani, ha ezen fogalomkörből a legmagasabb műveltség monopoliuma kihagyatik. Bluntschli feszélyezve volt, mikép kifejtettem; ő nem akarhatott színt vallani, és így az ő államforma-elmélete e részben egyáltalán nem ütheti meg az empiria anyagából inductiv úton merítő államtudomány jelenlegi színvonalát.

Nem kevésbé hézagos, hiányos, sőt némi tekintetben határozottan téves azon tan is, a melyet Bluntschli a demokratiai államformáról hirdet. Bluntschli szerint a demokratia oly államforma, a melyben a nép saját maga uralkodik saját maga fölött, és a maga összességében az uralkodót, vagy, ha úgy tetszik, a kormányt, külön-külön pedig mint egyes állampolgárok összege, a kormányzottak összegét képezi. »Die Staatsform, in der das Volk sich selbst beherrscht, d. h. in seiner Gesamtheit als Regierung, in seiner Auflösung in einzelne Bürger als Regierte erscheint.«¹⁾

Első pillanatra meglátszik, hogy Bluntschli az antik demokratiát tartotta szem előtt első sorban, midőn a demokratia fogalmát ekkép határozta meg. Mert hasztalan teszi hozzá, hogy modern időkben van népképviseleti vagy egyáltalán képviseleti alapon nyugvó demokratia is: a lényegét nem fedezi e hozzátétel, de még mindaz sem, a mit ő a modern képviseleti alapon nyugvó demokratiákról elmond. Bluntschli az antik demokratia fogalmát a közvetlenül gyakorolt népuralom — »unmittelbare Demokratie« — fogalmával azonosítja, és azon óriási különbözetre, a mely a rabszolgatartó és metoikokkal, valamint egyéb nem teljes állampolgárokkal bővelkedő athenei demokratiát az újabb közvetlen demokratiáktól, pl. a schwyzi, urii, unterwaldeni demokratiáktól elválasztja, nem is látszik súlyt fektetni. Igen, mert hát a demokratia alap gondolatát magát nem igyekszik érvényre emelni a maga elméletében.

¹⁾ Allgemeine Staatslehre 379. l.

Mi a demokratia alapgondolata a szó modern értelmében?

Olyas valami, a mivel szemben az athenei demokratia, meg minden egyéb antik demokratia határozottan arisztokrativá, vagyis vérségi kötelékben gyökerező kisebbségi uralommá száll alá. Az állampolgári jogegyenlőség, kiterjesztve minden az állam határán belül lakó, vagy legalább ennek jogi kötelékébe tartozó felnőtt egyénre, oly értelemben, hogy az államhatalom gyakorlására ezen általános állampolgári jogegyenlőség alapján, az alkotmányjog rendelete szerint, minden egyes állampolgár a saját szellemi és erkölcsi erejének, tehát tisztán az ő egyéni értékének megfelelőleg képesítve legyen, és a közbizalom folytán, vagy ennek törvényszerű letéteményesei által, állami functióra alkalmaztathassék is, eltekintve minden születési és vagyonfokbeli minősítvénytől.

Ez a modern demokratia alapgondolata; tehát oly eszme, mely az összes emberi tőkének, vagyis az állam határain belül levő összes szellemi, erkölcsi és anyagi erőknek lehető legjobb kifejtését és a közjóra lehető legjobb kamatoztatását czélozza. Bluntschli nagyon távol marad ezen eszmétől.

A schweizi őskantonok tömeguralmi demokratiai és a képviseleti alapon nyugvó demokratikus köztársaságok — Bluntschli szerint — az egyedüli kinyomatai manap a demokratikus államnak; hogy lehetnek demokratikus monarchiák is, a mint hogy vannak arisztokratikus monarchiák és plutokratikus monarchiák is Európában, ezt Bluntschli határozottan tagadja. Igen, mert hát ez a műszó *πλουτοκρατία* nem fordul elő Aristoteles »Πολιτικά«-jában, hanem csak a Xenophon-féle »Sokrates emlékiratai«-ban, Aristotelesnél a gazdagok uralma, ha közhasznú, egyet jelentvén az *ἀριστοκρατία*-val, ha pedig nem közhasznú, azonos levén az *ὀλιγαρχία*-val. Hogy Aristoteles az *Ἠθικά*-ban még maga is ismerte a *τιμοκρατία*-t, a mely a plutokrátiának csak egyik válfaja, ezzel Bluntschli nem törődik; ő csak az Aristoteles *Πολιτικά*-jának államformátánát veszi irányadóul.

Ezért nem veszi észre Bluntschli, vagy legalább nem akarja észrevenni, sem a köztársaságok, sem a monarchiák

közt a demokratikus alapgondolattal, a jogegyenlőség, az egyéni erő kizárólagos érvényesíthetésének alapgondolatával szemben főnálló különbséget. Bluntschli csak azt mondja, hogy manap kétféle demokratiai államforma van, közvetlen, vagy mint ő mondja, antik mintára szervezett tömeguralmi demokratia — »unmittelbare Demokratie« — a schweizi őskantonokban és képviseleti demokratia Franciaországon¹⁾ meg Amerikában. Azt, hogy Massachusetts államban a törvényhozó testület által elfogadott törvényjavaslatot e század első évtizedeiben nem egy nagy, túlnyomó többségében műveletlen tömeg sanctiója emelte volt törvényerőre, miként később Dél-Karolinában vagy Kaliforniában, s hogy a Schweizban azon kantonok is, a melyekben jelenleg a »referendum« behozatala folytán a nagy tömeget törvényhozói jogosúltságban részesítették az alkotmányok, — ezt, mondom, Bluntschli éppen oly kevésbé veszi figyelembe mint azt, hogy az 1848-diki francia köztársaság nem ismerte a »plebiscitum«ot, a melyet az 1793-diki francia alkotmány, s ezóta egyéb francia alkotmányok, még a második császárságé is, a francia államjog alapjául raktak le. Még kevésbé veszi figyelembe Bluntschli a különbözetet egyfelől a culturális képesítvényhez kötött hivatalokon fölépült francia államhatalmi szervezet és másfelől a Schwyz, Uri és Unterwalden őskantonok államszervezete, — túlnyomólag még jelenleg sem komolyabb mérvű culturális képesítvényekhez kötött, és pár évtized előtt legnagyobb részt még éppen semmi szellemi képesítvényhez nem kötött államszervezete között. Bluntschli csak azt mondja, hogy ezen közvetlen tömeguralmat gyakorló őskantonok a legfőbb államtisztviselőket és állami méltóságokat — »die obersten Aemter und Würden« — rendszerént a legtekintélyesebb családokból — »aus den angesehensten Familien des Landes«²⁾ —

¹⁾ Az 537. lapon ő csak az 1793-diki és az 1848-diki francia képviseleti demokrátiát említi: a »Directorium« Franciaországát úgy lát-szik ő már akkor nem tartotta demokrátiának; igaz, ez censust ismert; de hát akkor mért nevezi demokrátiáknak az északamerikai államok uniojának egyes államait azon időből is, midőn még ezek census alapján állottak? L. 540. ll. kvv.

²⁾ »Allgem. Staatsl.« 537. l.

szokják választani. És így Bluntschli teljességgel ignorálja a culturdemokratikus államszervezet és a nyers fejszám szerint demokratikus államszervezet közti óriási különbséget.

Bluntschli egyáltalán nem értékesíti államformatanilag a demokratikus köztársaságok közt mutatkozó azon különbségeket sem, a melyekre itt-ott melleleg hivatkozik. Így pl. nagyon jól tudja, hogy Északamerika Egyesült-Államaiban az alkotmánytörvény vagy alaptörvény — »Constitution« — és ennek revisiója fölött nem, miként a Schweizban, magát az egész állampolgárságot szavaztatják le — »Referendum« vagy »Veto« — hanem csak a »Convention«-t, vagy is tüzetesen e célra választott roppant nagy számú népképviselőt. Ez tehát egy közbeeső alfaját mutatja a demokratiai államformának, a melynek egyik szélső alfaját a szűkebb körű és folytonos, parlamentarizmusban levő törvényhozási testületek felségjogán alapuló képviselői demokráciák, a másik szélső alfaját pedig a közvetlen tömeguralmi demokráciák képezik. Bluntschli azonban ezen alfajt nem tartja szükségesnek kidomborítani.

Nem érvényesíti államformatanilag azon különbségeket sem, melyeket a demokráciák manap az államfő számára, és jogi természetére nézve mutatnak. Beszél ugyan valamit az »Allgemeines Staatsrecht«-ben e különbségekről is; de nem fejt ki ott, a hol helyén lenne, az »Allgemeine Staatslehre« államformatanában. Pedig nagy a különbség államjogi szempontból az oly demokratikus köztársaságok között, a melyekben a köztársasági államfő egy több évre választott elnök, a ki felségi jogokat is gyakorol, mint pl. az Egyesült-Államokban és Franciaországban jelenleg, meg az oly demokráciák közt, a melyekben nem egy felségi jogokat gyakorló elnök, hanem egy egész tanács, vagy egy egész »Convent« áll az államhatalom élén. A legnagyobb tévedése Bluntschlinak egyébként az, hogy a demokráciát csakis mint oly államformát fogja föl, a melyben egy nagy sokaság gyakorolja közvetlenül vagy közvetve az államhatalmat, tekintet nélkül arra, hogy vajjon ez a sokaság azonos-e vagy nem magával az összes teljeskorú, feddhetlen állampolgársággal? Az aristotelesi államformatan befolyása alatt Bluntschli még az oly

államot is hajlandó demokratiának tekinteni, a melyben vagyoni census alapján van csupán följosogítva az állampolgárság nagy része, — tehát *οί πολλοί* — gyakorolni az államhatalmat, vagy legalább közvetve döntőleg befolyni az államhatalom gyakorlásába. Az oly államot azonban, a melyben a monarchikus tetőzet nem csak megvan, de határozottan teljesebb jogkört is gyakorol az alkotmány értelmében: az ily államot Bluntschli, még ha távol minden születési és vagyoni census-tól teljes is benne a monarchikus tetőzet alatt az állampolgári jogegyenlőség, nem tekinti egyáltalán demokratikus természetű államnak, sőt nem tekinti ő, a ki a »demokratikus monarchiák« létét oly sajtószzerű határozottsággal tagadja, még csak »demokratisirende Monarchie«-nak sem.¹⁾ Például »demokratizáló monarchiának« nevezi ő Norvégiát; a Görög-királyságot, Szerbiát pedig nem. Pedig Norvégiában nincs absolut vetojoga ugyan a királynak, és alig van már a születésnek előjoga még az udvari méltóságok kinevezésénél is, de nincs általános szavazatjog, hanem plutokratikus természetű képesítvény, vagyoni census alapján gyakorolja az államhatalomnak alkotmányszerűleg megjelölt részét az állampolgárságnak nem összessége, hanem annak csupán egy nagy része. A Görög-királyságban azonban nincs sem semmiféle néven nevezendő születési előjog, sem semmiféle plutokratikus megszorítása az általános szavazatjognak vagyoni census által, de viszont megvan az absolut vetojoga a görög királynak. Éppen ennyi joggal nevezhette volna tehát Bluntschli »demokratisirende Monarchie«-nak a Görög-királyságot, mint Norvégiát. Sőt éppen ily joggal nevezhette volna »demokratisirende Monarchie«-nak Szerbiát is. Ámde ne csodálkozunk azon, hogy nem ereszkedik Bluntschli a dolgok mélyébe: hisz ugyanazon fejezetében, a melyben azt mondja, hogy »ferner demokratisirende Staaten, die keine Demokratie sind, wie z. B. das Königreich Norwegen,« mondja azt is, hogy »es gibt endlich auch monarchisirende Staaten, ohne wirklichen Monarchen, wie z. B. die französische Republik.« Tehát Bluntschli szerént csak annyiban lehet beszélni demokratikus monar-

¹⁾ »Allgem. Staatsl.« 371. l.

chiákról, a mennyiben a francia köztársaságot, a melynek az élén nem tanács, nem convent, hanem csakis egy elnök áll, monarchikus természetű államnak lehet elnevezni!

Ime, hova vezet Aristoteles államformatanának föltétlen utánzása!

De ama másik, feszélyező rendi tekintet is befolyt kétségkívül Bluntschli államformatani elméletére: mert különben nem mondhatta volna Bluntschli azt, a mit az előző fejezetben mondott, hogy t. i. Pinheiro-Ferreira portugall államtudósna, a ki a demokratikus monarchiát oly monarchiául határozta meg, a melyben nincsenek semmiféle előjogok, sem semmiféle nemesség, hogy t. i. Pinheiro-Ferreirának nincs helyes fogalma a monarchiáról: mert — mondja Bluntschli — az olyan monarchia, a melyben az arisztokratikus elemek figyelembe nem vétetnek, vagy éppen elnyomatnak, tökéletes, vagy csak teljes államnak még csak nem is nevezhető. Ezt mondja Bluntschli: »versteht — már t. i. Pinheiro-Ferreira — somit unter jener — már t. i. demokratischen Monarchie — eine Monarchie, in welcher es nur demokratische, keine aristokratischen Organismen gibt, also in gewissem Sinne einen *unvollständigen Staat*, in welchem die aristokratischen Elemente nicht berücksichtigt oder unterdrückt sind.«¹⁾

A rendi tekinteteken, az igaz, a schweizi születésű nagyérdemű államtudós nem változtathatott ugyan, mihelyt arra határozta el magát, hogy a főnforgó államjogi körülmények közt is könyvet ír a német egyetemi előadások számára: ámde Aristoteles államformatanához még sem kellett volna ezért oly szívossággal ragaszkodnia. Pedig, hogy Bluntschli ezt teszi: ez nem csak a mondottakból tűnik ki, hanem azon fejezetéből is, a melynek ezen czimet adja: *Das Princip der vier Nebenformen.*²⁾

Nincs ezen egész fejezetben egyetlen egy gondolat sem, a mely ezen »Vier Nebenformen« föllállítását csak a legtávolabbról is beigazolhatná. Hogy mégis föllállította ezen mellékformákat, — *unfreier Staat*, *halbfreier Staat*, stb. — ennek

¹⁾ Hsl. ö. Pinheiro-Ferreira, *Principes du droit public*, §. 475. és Bluntschli i. h. 375. l.

²⁾ »Allgem. Staatsl.« 382. köv. ll.

az oka valószínűleg csak abban a körülményben tetőzik, miszerént Aristoteles *παρέμβασις*-okat állított föl szintén. Nehogy azonban valaki engem azzal gyanúsítgasson, mintha én ezt Bluntschlira csak ráfognám, idézem tulajdon szavait: »Die obige Unterscheidung dagegen ist nach der Rücksicht auf die Art der Regenten und sodann nach dem Recht der Regierten logisch klar und als Ergänzung zu der aristotelischen Eintheilung sogar nothwendig.« Ezek Bluntschlinak tulajdon szavai.

Azt hiszem, ehhez nem kell commentar.

Nem mulaszthatom el egyébíránt megjegyezni, hogy ezen Aristoteles-cultus kihatott Bluntschlinak még »Allgemeines Staatsrecht« című munkájára is. Midőn a monarcha által többé vagy kevésbbé korlátlanul gyakorolt, vagy pedig csakis a népképviselési alkotmány-szabta határok közt gyakorolt felségi jogkör szempontjából osztályozza a monarchiákat, Bluntschli nem fektet súlyt azon különbözetekre, a melyeket az európai államok tényleg érvényben álló, vagy csak századunk közepe táján éppen érvényben állott alkotmányainak összessége mutat; csakis a parlamentaris, népképviselési alkotmányon nyugvó monarchiával foglalkozik tüzetesebben; a többi alfaj közül csak még a német dualisztikus államformát fejtegeti egy kevésbé: egyebekre nézve pedig ő is azt lát-szik tartani, hogy mindaz, a minek az alapja nincsen lerakva Aristoteles államformatanában, mindez csak accessoriuma, de nem alapvető mozzanata lehet a modern államformatanának. Pedig Bluntschli nem született conservatív államtudós-nak. Reformálni óhajt ő a kor szellemében ott, a hol csak lehet; elannyira, hogy még az »absolute Monarchie« rég bevett kifejezés helyett is új műszót hozott forgalomba, egy különben nagyon szerencsétlen műszót, ezt t. i. hogy »*Absolutie*.« Mellesleg mondva, ezen szófaragásáért »absolutia« aligha fogja megkapni az absolutiót a philologoktól, mint már valaki megjegyezte, miután ezen hibás szófaragvány helyett ott lett volna az antik zamatú, byzanti, tehát e részben ugyan-csak classikus műszó a korlátlan monarchia megjelölésére, ez t. i. hogy: *αὐτοκρατορία*.¹⁾

¹⁾ Allg. Staatsl. 383. II. köv. — Az »autokratia« e helyett, hogy

Ámde eleget foglalkoztam már az elhúnyt nagyérdemű heidelbergi egyetemi tanár államformatanával; ideje hogy áttérjek Georg Waitz és Gareis államformatanai elméleteinek rövid kritikájára.

Georg Waitz, ki csak pár hó előtt dőlt ki a tudomány élő tekintélyeinek sorából, köztársaságnak — Republik — nevez minden oly államot, a melyben az államhatalmat vagy maga a nép gyakorolja, vagy pedig ennek megbizásából annak megbizottai — Stellvertreter, tehát mintegy helyettesei — gyakorolják; királyságnak — Königthum — nevez pedig oly államformát, a melyben az államhatalmat egyetlen egy személy, még pedig olyan, a ki független a néptől, mint államfő a saját hatalmánál fogva gyakorolja. Ez értelemben a római császárságot, és igen helyesen, köztársaságnak, a római német császárságot királyságnak, sőt a régi római patriciatust is királyságnak nevezi, a napoleoni császárságot pedig szintén köztársaságnak mint a régi római császárságot.¹⁾

Waitz neve mint történetbuvaré tagadhatatlanul magasabban áll mint államtudósé; ámde azon buvárlatai, a melyek által oly nem sejtett világot vetett a hajdani frankok birodalmának államintézményeire, rendkívüli szolgálatot tettek az államtudománynak is, sőt azt lehet mondani, hogy már föntjelzett államformatana által is maradandó emléket biztosított magának a német államtudomány legújabb történelmében. Csak is két pontban téved. Először, hogy királyságnak nevezi a régi patriciusok uralta Rómát; és azután, hogy

»autokratória« teljesen helytelen kifejezés; nem is fordul elő sem az *αὐτοκρατεία* sem az *αὐτοκρατία* sehol az ódon irodalomban a korlátlan monarchia fogalmának megjelölésére; *αὐτοκρατία* nem is görög szó; az *αὐτοκρατεία* pedig, pl. Platonnál, nem államformát, hanem egy egészen más, nem is politikai, hanem ethikai, illetőleg pszichologiai fogalmat jelent.

¹⁾ Grundriss der Politik, 1862, 107. ll. köv. Bluntschli nagyon hiányosan, sőt tévesen ismerteti Waitz meghatározását a Königthumról, midőn ezt írja: »Dagegen Königthum die Staatsform, die (!!) unabhängig von dem Volke durch Eine Person als Staatshaupt, kraft eigener Macht geübt wird.« (»Allg. Staatsl. 385. l. jegyzet). Ez által oly képtelen formulázást tulajdonít Waitzknak, a minőnek hirdetésére e nagynevű buvár bizonyára képtelen volt,

nem különböztet éleesebben a napoleoni császárság egyes alkotmánytörténelmi phasisai közt. A mi Rómát illeti, bátran azt mondhatni, hogy a patriciatust, mindjárt a királyság eltörlése utáni időkben, valósággal *δυναστεία* volt, a görög politikusok műnyelvének értelmében: azaz felelősség nélküli, örökösödési jog folytán apáról fiúra átszálló uralma az ezen felségi jogkört gyakorló nemzetségek összességének; királyságnak azonban még sem lehet nevezni, miután királyságnak csak oly államforma nevezhető, a melyben a legfőbb hatalmat kizárólag egy egyén, örökösödési alapon, felelősség nélkül gyakorolja. Hisz ha már Spartát, hol két főtisztviselő viselte a király czimet, sem lehet királyságnak nevezni: ugyan hogy lehetne a patriciatust így elkeresztelni, midőn az sok száz családot foglalt abban az időben magában? A római patriciatust uralma csakugyan *δυναστεία* volt, és mint ilyen egyik alfaját képezi azon államformának, a mely a monarchiát is magába zárja, mint másik alfaját, azon államformának t. i. a melyet én, ellentétben a köztársasággal — Freistaat — »Erbherrschaft«-nak, vagyis »öröklő-uralom«-nak neveztem el »Elemente der Politik« című művemben. A napoleoni császárság pedig sok phasion ment keresztül; nem is szólva az I. Napoléonnak a Sieyès-féle alap gondolat értelmében megalkotmányozott császárságáról, a III. Napoléon császársága is két phasist mutat: az első phasist az 1852-diki alkotmány által inaugurált örökös császárság képviseli, a mely valóságos monarchia még, mert benne az államfő állítólagos felelősségére vonatkozó mozzanat nem egyéb holt betűnél; a második phasis a hatvanas évek végével a plebiscitum, a nép megkérdezése által lépett életbe.

Ámbár nagyban hasonlított az a felelősség is, a melyre ezen plebiscitalis phasisban vállalkozott III. Napoléon az általános szavazatjoggal szemben, azon felelősséghez, a melyre hajdan a »Cité de Soleil« féle államregény írója Campanella az ő általa álmodott államfőt, a nagy Omégát szorítani igyekszik vala: annyi mégis tagadhatatlan, hogy a nép tényleges megkérdezése által a császár lemondásának, vagyis a népakarat előtti meghajlásának lehetősége testet nyert immár, és így a III. Napoléon ezen phasisbeli, lemondási kötelezettséget

involváló császársági alkotmánya már határozottan kívül esik a határozottan monarchiai államformán.

Gareis¹⁾ giesseni tanár »Allgem. Staatsrecht« czimű művében mond olyat is, a mit mint új dolgot igyekszik föltüntetni az államformák elméletére nézve. Gareis egy szót sem szól a demokrátiáról, aristokratiáról mint államformákról a dolog érdemére nézve; szerénte az államformák mindenekelőtt vagy monokrátiák vagy pleonokrátiák. Ott egy physikai személy, itt »mehrere vereinte Personen« az államfő. A monokrátiák ismét vagy monarchiák, vagy monokratikus köztársaságok. (!) A monarchiák pedig vagy »autarchiák« vagy alkotmányos monarchiák. Gareis elméletének értelmében a római birodalom Marcus Aurelius és Diocletian korában nem monarchia, hanem pleonokratia volt, de Uruguay meg Bolivia, ezek már »monarchikus« köztársaságok. Elég ebből ennyi is. — Különben Gareis, úgy látszik, nem vetette meg az én »Elemente der Politik« czimű művem államforma-osztályozását, sőt még az ebben előforduló műszokat (pl. autarchia) sem; annak látszatát azonban, hogy utánoz, az által vélte elkerülni, hogy kiforgatott egynehányat ezen műszók közül szabatos jelentőségéből és Aristoteles elméletére támaszkodva megint a legfőbb állami közegek számát tette az egész államformatan *πρωτον κινουν*-jává. Ezenfölül még azon hibát is elköveti, hogy az összetes államokat, a — frigyállamokat, »Bundesstaat«, — sőt még az államszövetségeket is — »Staatenbund« — egész könnyedén egy ugyanazon kategoriába veszi államformatani szempontból az egyszerű, egységes államokkal, és így összezavarja az állami típusokat az állami formációkkal.

Egyéb újabb szakirodalmi termékekről más alkalommal fogok értekezni.

Most zárszóul csak annyit: hogy az államformatan irodalmában a francziák ez idő szerént határozottan előbbre vannak mint a németek; jöllehet az államtudomány azon ágában, a mely alapúl kell hogy szolgáljon jövőre is az állam-

¹⁾ L. Marquardsen, »Handb. des öff. Rechts der Gegenwart in Monographien« cz. gyűjteményében. 1882.

formatan továbbfejlesztésének, az alkotmánytörténelemben, a francziák, valamint eddig sem versenyezhetek, úgy még most sem versenyezhetnek a németekkel. De hát mi okozza ez előnyöket, és mi e hátramaradást mindkét félen? Hisz ha a németeknek van egy Gneistjök, valamint hogy van egy Lorenz von Steinjök, s ezek folytán lehet egy Labandjok: hát akkor nem-e megdöbbenő jelenség, hogy a németek államformatana még ma is ott vesztegel, a hova azt Bluntschli helyezte volt a hatvanas évek folyamában?

Valóban, azt kellene hinnünk, hogy elérték tán már a tudás netovábbját e téren s hogy haladni már alig képesek a mesteri buvárlataikról és tiszteletgerjesztőleg mélységes gondolkodásukról ismeretes németek, ha nem vennők észre azon körülményeket, azon alkotmányjogi viszonyaikat, a melyek éppen államformatani irodalmuk legujabb termelését még ma is feszélyezik. Ha a német államokban oly nagy lenne a jogegyenlőség mint pl. Olaszországban, és ha oly nagy lenne a szabadság mint Angliában: majd állana az ő államformatanuk is oly magasban, ha nem magasabban, mint a francziáké.

Viszont a francziák szakirodalma az államtudományok körében is magán viseli azon jelleget, a mely nem birja eltagadni a finomabb chauvinismus utóhatását. A mely szellemi munkakörhöz most élő nemzetek nyelvének, irodalmának, intézményeinek beható, fáradságteljes ismerete szükséges: azon szellemi munkakörben, minden ragyogó eszme-erejük és nagyszerű elemző képességek daczára sem szoktak rendszerént, egyes fénytelt kivételektől eltekintve, irányadó, marandandó becsű buvárlatot létrehozni még ezelőtt egy nemzedékkel sem a francziák. Ma már kibontakoztak nagyrészt az ő buvárló jeleseik is ezen egyoldalúságból; rendkívüli buzgalommal tanulmányozzák a német, az angol s az olasz államtudományi irodalmat és az alkotmánytörténelmet.²⁾

²⁾ A főnebb mondottakba szükségesnek találok még betudni a következőket:

Szent Lajos végperceiben azon tanácsot adta utódának, sőt későbbi utódainak is, hogy szövetekezzenek a polgársággal, s egyáltalán a néppel, mert csak így lesznek képesek megfékezni a főnemesség hatalmi túlsapongását. És Szent Lajos e tanácsát követték is legnagyobb részt a

Addig is, míg e vezénylő culturnemzetek szellemi munkakörében az államtudományok fejlesztetésének alapvető föltételeire nézve létrejön az egyensúly: használjuk föl mi magyarok a gondolatszabadságnak azon nagy osztályrészét,

francia királyok. Ne feledjük azonban, hogy e királyi szózatot kivül volt még két más eleme is a francia államjogi fejlődés géniuszának, a melyek oda hatottak, hogy belvillongásteljes századok folyamában, párhuzamosan az autokratória felé törekvő királyi hatalom szakadatlan térfoglalásával, sőt egyenesen ezzel szövetségben, habár bizonyára ennek akarata ellenére, már az 1789-diki forradalmat megelőző időkben megértették a francia népet az állampolgári, majd politikai jogegyenlőség követelésére. Sokan azt hiszik, hogy csakis a római jogból folyó elvek ébrentartóinak, a legistáknak befolyása idézte föl s élesztgette nemzedékről nemzedékre a századok e nagy mozgalmát. Nem, a legisták érdeme e részben nagy volt és fölül áll minden kritikai kétségen; ámde a legisták törekvései nem igen bírtak volna egymagokban még érvényesülni, ha már jóval Szent Lajos előtt, igen már a XII. század vége felé nem lett volna csodálatos módon áthatva a francia polgárságon kivül még a parasztság nagy része is az emberi méltóságnak bizonyos, épp oly ösztönszerű, mint határozott érzetétől. Már az 1183-diki parasztmozgalmak durva zajából fölhangzik a kiáltozó szó: »Nous sommes hommes comme eux« — »Épp úgy emberek vagyunk mi is, mint a főnemesek!« A »Roman de Rou« egyik versszaka eloszthat e részben minden kétséget: ebben is benne van már, hogy a legfényesebb főúr is csak oly ember mint a legszegényebb pór:

»Nus sumes homes cum il sunt ;
 Tex membres avum cum il unt,
 Et altresi granz cors avum,
 Et altretant sofrir poum ;
 Ne nus faut fors cuer sulement.«

(Wace, Roman de Rose, éd. Pluquet I. p. 306.)

Valóban nagyban téved Sir Sumner Maine, midőn azt hiszi, hogy a »droit naturel«-re, az úgynevezett észjogra való hivatkozás csak is a XVIII. századi francia bölcészek elméleteivel nyert túláradó fölényt egyfelől a hűbéri uralom alatt kifejlődött coutume-ök joga, másfelől pedig a legisták által oly buzgalommal ápolt római jog tekintélye fölött. Nyilatkozik a »droit de nature«-re való hivatkozás a maga póriasan őszinte kifakadásával már a »Roman de Rou«-ban, a XII. század lázongó parasztjainak dalaiban, — de benne van a »droit de nature«-re való hivatkozás már az 1311-diki és az 1315-diki királyi ordonnance-okban is, a mint hogy Sir Sumner Maine erről vajmi könnyen meggyőződhetett volna, ha akár a »Recueil des Ordonnances«-t, akár Augustin Thierrynek a »Tiers état« eredete körül megejtett buvárlatait kissé tüzetesebben figyelme méltatja. Századokon át tartott

melyet az államtudományi buvárlat terén is alkotmányunk biztosított e haza határain belül a szellemeknek, és vegyük objectiv kritikával tudomásul mindazon modort, a hogy

tehát e küzdelem az állampolgári jogegyenlőség irányában, jelentékenyebb siker nélkül: a fordulat ezen irány javára csak akkor állott be, midőn az 1484-diki »États généraux«-k a »tiers état« követei választásának jogát, mely még a XV. század három első negyedében csakis bizonyos, előkelő városokat illetett, most az összes többi városokra, sőt falvakra — villages — is kiterjesztették. Ez oly rendszabály volt, a mely nem csak a »bourgeoisie«-t, a városi municipalis polgárságot, de az összes nem-nemes népet is szembe állította a nemesség előjogaival. Még nagyobb lökөрöt kölcsönözhettek volna e mozgalomnak az 1355-diki »États généraux«-k határozatai és Estienne Marcellnek egy demokratikus francia monarchia consolidálására irányzott kezdeményezése, ha közbe nem jő a poitiersi csatavesztés és a Jacquerie müveletlen elemeinek féktelen zavargása. Ez utóbbi fegyverre szólította az összes nemességet; vérbe fullasztották a győztesek ez alkalommal a müveltebb városiak mozgalmát is, és beállott a rendi reactio. Passy minden esetre következetesen járt volna el, s hiven a saját kiindulási pontjához, ha azon Franciaországot, melynek összes nemzettestét az 1355-diki »États généraux«-k gyűlésén a »tiers état« részéről 400, tehát ugyanannyi követ — député — képviseli vala mint a főnemességet, nemességet (összesen: »noblesse«-t) és a papságot együtt véve, és a melynek ezen törvényhozása, t. i. a rendek a király szentesítő ordonnanceának hozzájárulásával, törvényerőre emelték volt már az összes rendek közteherviselését, — Passy, mondom, helyesen járt volna el saját elmélete értelmében is, ha ő ezen évek Franciaországát mint egy önálló typusát, mondhatni válfaját domborította volna ki a monarchiának. Tehette volna ezt, annnyival is inkább, minthogy a poitiersi csatavesztés után ugyanezen rendi követek ismét »États généraux«-t tartottak és ebben határozatilag kimondották, hogy az »États généraux«-k jogköre souveraine mindazon ügyekben, a melyek közizagzatra és a pénzügyekre vonatkoznak, — kimondották, hogy a király összes tanácsosai vád alá helyezendők, — kimondották, hogy államtanács alakítandó, a melynek 34 tagja közül 6 a »noblesse«, 11 a papság és 17 a »bourgeois«-k kebeléből vétessék; sőt kimondották azt is, hogy a rendek ezentúl jogosítva leendenek, királyi egybehívás nélkül is, egyes egyedül saját akaratuk erejénél fogva egybegyülni. És minde határozatok meg is nyerték a szentesítést. Rövid ideig állott ugyan fönn ezen államjogi állapot Franciaországon, a francia monarchiában, ámde, minden rövidéltűsége daczára, ezen államjogi állapot tagadhatatlan történelmi valóság volt: és így Passynak, a ki minden egyes árnyalatát a monarchiának, a hol csak ez a történelemben föltűnik, mint megannyi válfaját a monarchiai államformának külön rovat alá óhajtaná besorakoz-

egyéb nemzetek államtudományi buvárai dolgoznak, mind pedig azon eredményeket, a melyeket buvárlataik folytán elérnek.

tatni, — Passynak az 1355—1357-diki francia monarchia emlékezetét nem lett volna szabad elmosódni engedni a rendi reactió azon francia monarchiájának emlékezetében, a mely a nemesség fegyvererejének a Jacquerie fölött aratott véres győzelme folytán bekövetkezett.

1413-ban egy híres orvos, Jean de Troyes, kezdeményezése folytán a párisi egyetem tanárai léptek föl mint gyakorlati politikusok és szövetkezve Páris városának municipalis képviselőjével és egy fölkelési mozgalom segítségével rávették a királyt, VI. Károlyt, hogy rendelje el ordonnance alakjában azon 258 törvényerővel bíró czikk hatályba léptetését, a melyekben a francia monarchia egész szervezetét egyfelől jogegyenlőségi alapon, a törvények uralmára, másfelől a bírák állomáseinak választás útján betöltését, felelősségét, és az egyéni szabadság biztosítékait formulázták meg a tudós reformerek. Az »États généraux«-k jogkörének kérdésén azonban ezen új államjogi codex nem érintette. Meg akarta hagyni a királyságot a maga tényleges hatalomteljében: csak a bírói és a végrehajtó hatalom közegeinek szervezetét tartotta szükségesnek gyökeresen átalakítani. Semmi kétség, hogy, ha e reform keresztül vitetik: a francia monarchia történelmi válfajainak száma egygyel szaporodott volna. De nem kifogásolom Passyt, hogy e reformkezdeményezést nem érinti. Hisz nem is lépett az életbe: maga a királyi ordonnance, a mely azt elrendeli vala, már három hónap mulva visszavonatot. De nem tehetem, hogy ismét hiányt ne constatáljak Passy történelmileg űzött francia monarchia-elméletében, midőn nem igyekszik kidomborítani egyfelől a parlamentek hatalomkörének teljességében tetőzött monarchiai árnyalatot, másfelől pedig a VII. Károly, XI. Lajos, XII. Lajos és XIV. Lajos francia monarchiái közti különbségeket.

